

ТРЕЋЕ
ДОПУЊЕНО ИЗДАЊЕ

Адам Н. Црнобрња

КАКО САЧУВАТИ АРХЕОЛОШКО НАСЛЕЂЕ

ПРИРУЧНИК ЗА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ,
ПЛАНЕРЕ, ДОНОСИОЦЕ ОДЛУКА
И ДРУГЕ ЗАИНТЕРЕСОВАНЕ

Српско археолошко друштво
Београд 2025.

ॐ

Издавач

Српско археолошко друштво
Чика Љубина 18-20, 11000 Београд
www.arheologija.rs

За издавача

Адам Н. Црнобрња

Рецензенти

Марија Марић
Бојана Племић
Александар Алексић

Лектура и коректура

Александра Шуловић

Дизајн/ликовно и графичко уређење

Коста Миловановић

Фотографије

Адам Н. Црнобрња, Аца Ђорђевић
Предраг Пејић, Војислав Филиповић

Штампа

BiroGraf

Тираж

1000

ISBN-978-86-80094-29-8

© Сва права задржана

Република Србија
Министарство културе и информисања

Издавање публикације финансирало је Министарство
културе Републике Србије

Адам Н. Црнобрња

КАКО САЧУВАТИ АРХЕОЛОШКО НАСЛЕЂЕ

приручник за локалне самоуправе, планере,
доносиоце одлука и друге заинтересоване

Треће допуњено издање

Српско археолошко друштво
Београд 2025

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ.....	7
О АРХЕОЛОГИЈИ И АРХЕОЛОШКОМ НАСЛЕЂУ.....	9
ПРОЦЕС РАДА У АРХЕОЛОГИЈИ.....	11
Истраживања кроз литературу.....	11
Даљинска детекција.....	11
Рекогносцирање.....	14
Детаљно рекогносцирање једног локалитета.....	15
Геофизичка истраживања.....	16
Археолошка ископавања.....	18
Стручна и научна обрада.....	21
Интерпретација.....	22
КАКО СЕ СВЕ УГРОЖАВА АРХЕОЛОШКО НАСЛЕЂЕ.....	24
ЗАКОНИ И МЕЂУНАРОДНЕ КОНВЕНЦИЈЕ.....	27
КАКО ПРЕПОЗНАТИ АРХЕОЛОШКИ ЛОКАЛИТЕТ.....	39
КО МОЖЕ ДА ВРШИ АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА.....	45
Шта је неопходно да би се добила дозвола за археолошка истраживања.....	45
Како препознати да ли су археолошка истраживања легална.....	46
Ко не може да врши археолошка истраживања.....	46
Да ли постоје места на којима аматери и заљубљеници у археологију могу вршити неке врсте археолошких истраживања.....	47
Да ли физичка лица или удружења од некога могу добити дозволу за коришћење метал-детектора.....	47
НЕОВЛАШЋЕНА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА.....	48
Шта су неовлашћена археолошка истраживања.....	48
Зашто пријавити илегална (неовлашћена) археолошка истраживања.....	49
Зашто археолошка истраживања не може било ко да врши.....	51
Ко може да поднесе кривичну пријаву.....	51
Улога локалне самоуправе у спречавању и санкционисању неовлашћених археолошких истраживања.....	51
Како реаговати уколико се посумња да су уочена неовлашћена археолошка истраживања.....	52
Шта да ради институција за заштиту уколико полиција не реагује на адекватан начин.....	56

ПРИРОДА КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРЕМА АРХЕОЛОШКОМ НАСЛЕЂУ И ПРЕДВИЂЕНЕ КАЗНЕ.....	58
Неовлашћено вршење археолошких радова.....	59
Уништење и оштећење туђе ствари.....	59
Тешка крађа.....	60
Утаја.....	61
Неовлашћено изношење и уношење културног добра.....	61
Напомене за полицију и тужилаштва.....	63
ЗАШТИТА АРХЕОЛОШКОГ НАСЛЕЂА КРОЗ ПЛАНСКА ДОКУМЕНТА	65
Урбанистички планови – пракса.....	65
Како би то требало да изгледа.....	66
Зашто је важно да сви познати археолошки локалитети буду наведени у планском документу.....	67
Како да локалне самоуправе дођу до комплетног списка археолошких локалитета за израду планских докумената.....	67
Како утицати на израду планског документа	68
Како поднети примедбу током израде планског документа.....	68
Локацијски услови и грађевинска дозвола.....	69
Заводи за заштиту споменика културе.....	70
СТУДИЈЕ ЗАШТИТЕ НЕПОКРЕТНИХ КУЛТУРНИХ ДОБАРА.....	71
Шта је „Студија заштите непокретног културног добра” и на шта се односи.....	71
Ко доноси одлуку/мишљење о потреби израде.....	72
Студије заштите културних добара у Србији.....	72
Ко финансира израду Студије заштите непокретних културних добара.....	72
Шта треба да садржи Студија заштите непокретних културних добара.....	72
За која планска документа и колико детаљно се израђује археолошки део Студије.....	73
Каква археолошка истраживања су неопходна за израду Студије.....	74
Какве су последице ако се не уради Студија заштите културних добара.....	76
УПОЗОРЕЊЕ за кориснике кредита међународних финансијских институција.....	77
ШТА РАДИТИ КАДА СЕ ПРИЛИКОМ ГРАДЊЕ НАИЂЕ НА АРХЕОЛОШКЕ ОСТАТКЕ.....	80
Шта се дешава након што инвеститор пријави археолошки налаз.....	82
Како сазнати да ли се на парцели налази археолошки локалитет.....	82
Шта радити ако се на парцели налази археолошки локалитет.....	82
Зашто је инвеститор обавезан да плати заштитна археолошка истраживања.....	83
Ако се зна где су локалитети, зашто их археолози већ нису истражили.....	84
Шта може да ми се догоди ако не пријавим археолошки налаз, већ наставим да градим.....	84
УПОЗОРЕЊЕ за надлежне (заводе, грађевинску инспекцију, полицију, комуналну милицију).....	85

ЗАШТО ЈЕ ВАЖНО ДА ИНВЕСТИТОР НА ВРЕМЕ БУДЕ ОБАВЕШТЕН О ПОСТОЈАЊУ АРХЕОЛОШКОГ ЛОКАЛИТЕТА.....	86
СЛУЧАЈНИ НАЛАЗ.....	89
Шта да радите када нађете неки археолошки предмет. или видите оштећен археолошки локалитет.....	89
Да ли налазачу припада нека награда.....	90
КАКО АРХЕОЛОШКИ ЛОКАЛИТЕТ ПОСТАЈЕ КУЛТУРНО ДОБРО.....	92
Каква је процедура да археолошки локалитет постане културно добро.....	92
Које су правне категорије археолошких локалитета.....	93
Како заинтересовани могу помоћи да археолошки локалитет буде проглашен за културно добро.....	94
ШКОЛЕ И АРХЕОЛОШКО НАСЛЕЂЕ.....	96
АРХЕОЛОШКО НАСЛЕЂЕ КАО РАЗВОЈНА МОГУЋНОСТ.....	98
Када се археолошко наслеђе третира као оптерећење.....	99
Археолошко наслеђе као развојна могућност.....	99
Напомена за локалне самоуправе – расписивање тендера.....	102
КО СУ ЧУВАРИ АРХЕОЛОШКОГ НАСЛЕЂА.....	104
АДРЕСАР ИНСТИТУЦИЈА ЗАШТИТЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА.....	107
ИНСТИТУЦИЈА ЗАШТИТЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА.....	107
Заводи за заштиту културних добара.....	109
Музеји.....	114
ПРЕПОРУЧЕНА ЛИТЕРАТУРА.....	125

УВОДНА РЕЧ

Сагледавајући стање археолошког наслеђа у Србији и односа заједнице према њему, Српско археолошко друштво је 2017. године покренуло пројекат *Подизање свести о значају археолошког наслеђа и унапређење рада Српског археолошког друштва*. Министарство културе је препознало значај овог пројекта и пружало му континуирану подршку у виду суфинансирања активности од 2017. до 2025. године. У том периоду су одржане 42 презентације и предавања у 36 градова, окупивши око 1200 представника циљних група (доносиоци одлука у локалним самоуправама, полиција, тужиоци, судије, наставно особље школа, али и стручне јавности и грађана) (сл. 1).

Прво издање овога приручника објављено је 2020. године, а 2022. је уследило друго издање на српском али и издање на мађарском језику, у суиздаваштву са Међуопштинским заводом за заштиту споменика културе у Суботици.

Треће, допуњено издање, које је пред вама, припремљено је ради допуне и усклађивања са новим околностима у пракси и законодавству. Десетине одржаних предавања подразумевале су обострану комуникацију учесника. Питања и сугестије представника полиције, тужилаштва и локалних самоуправа указали су нам у којим областима је неопходно продубити садржај. У међувремену су ступили на снагу нови, што је донело позитивне промене у третману археолошког наслеђа, али и неопходност измена појединих делова ове публикације. На крају, претходна издања су у потпуности дистрибуирана институцијама и појединцима из циљних група, што је потврдило њихову широку примену.

У овом издању детаљније је обрађена проблематика природе кривичних дела према археолошком наслеђу, при чему су коришћена и искуства стечена кроз сарадњу са Министарством унутрашњих послова, тужилаштвима и царином. Посебна пажња посвећена је променама у процедурама израде планских докумената, што је последица увођења праксе израде Студија заштите културног добра, али и обавезама инвеститора који при изградњи користе средства из кредита међународних финансијских институција.

Надамо се да ће треће издање *Приручника* послужити као користан водич и помоћни алат за примену законских норми у пракси представницима локалних самоуправа, органима реда и правосуђа, установама културе и образовања, као и факултетима који образују будуће стручњаке у области археологије и заштите културног наслеђа.

Сл. 1 Реализација пројекта „Подизање свести о значају археолошког наслеђа“
2017–2025. године
(А. Црнобрња)

О АРХЕОЛОГИЈИ И АРХЕОЛОШКОМ НАСЛЕЂУ

Археологија би се најкраће могла дефинисати као дисциплина која се бави проучавањем људске прошлости на основу остатака материјалне културе. Једини начин да дођемо до сазнања о животу и понашању људи током периода за које не постоје никакви писани извори јесте археологија. Међутим, и у историјским периодима, од антике до чак пре неколико деценија, археолошки метод омогућава сазнања до којих не можемо доћи из писаних извора. Током археолошких ископавања прикупљају се сви могући трагови и узорци који нам могу помоћи да упознамо све аспекте живота у прошлим временима. То нису само остаци материјалне културе које је директно начинио човек, од глинене посуде до палате. Током археолошких истраживања прикупљају се и људске и животињске кости, узорци земљишта који могу садржати семење биљака и остатке полена, и још много тога у чијем нам проучавању помажу природне науке. Али о томе ћете више моћи да прочитате у поглављу *Процес рада у археологији (стр. 11)*, као и у многобројним чланцима о археологији који се могу наћи на интернету.

У овоме делу већу пажњу ћемо посветити специфичностима археолошког наслеђа. Да би се дошло до ваљаних података о прошлости, неопходно је да археолошки локалитет буде што боље очуван. Његово пропадање убрзава већ и сам проток времена, пропадљивост одређених врста материјала. Уколико се у тај процес природног пропадања умеша и човек својим намерним или ненамерним деловањем, од остатака прошлости неће преостати много за даље проучавање. Једна намерно узорана дубока бразда може уништити десетине неолитских кућа. Услед прекопавања дивљих трагача у потрази за археолошким налазима сваке године се уништавају делови стотина археолошких локалитета. Градња једног стамбеног блока на археолошком локалитету где инвеститор није поштовао закон, и где нису спроведена претходна археолошка истраживања, може за неколико дана потпуно уништити целу римску вилу или цело неолитско насеље.

Када је у питању „надземно“ културно наслеђе, попут кућа, цркава, утврђења, штета коју су нанели зуб времена и немар човека некако се још и могу поправити. На основу резултата ранијих проучавања или сачуваних документација о ранијем стању такви објекти се реконструишу. Читаво историјско градско језгро Дрездена је тако реконструисано након разарања током Другог светског рата. Сведоци смо и реконструкција бројних цркава и манастира у нашој земљи.

Археолошко наслеђе је другачије, код њега у случајевима након оштећења или уништења нису могући реконструкција ни „враћање у претходно стање“. Археолози важне податке црпе и из наизглед незанимљивих слојева земљишта које окружује предмете и остатке објеката које ископавају. И сама археолошка ископавања су деструктивна. Када се уклони један слој земље, никада се више не може вратити у претходно стање. Због тога археолошка истраживања не може да предузима било ко, већ само археолози, и то само уз посебну дозволу коју издаје Министарство културе. Тако је у свим другим државама, не само код нас.

Да би уопште било могуће предузети археолошка истраживања у будућности, неопходно је да сачувамо археолошко наслеђе. Оно је необновљив ресурс, и никада више се испод земље неће створити неко ново римско утврђење или гроб келтског ратника. Толико их је колико их је, и са сваким даном их је све мање, јер се услед непажње или намерно уништавају. Потпуно је свеједно ко то чини и из којих побуда. ИСИС је у Сирији разрушио древни антички град Палмиру и то је читав свет видео као врхунски злочин против цивилизацијских тековина. Када неко то учини, на пример, у околини Беле Паланке са археолошким локалитетом из римског периода, тај злочин није ништа мањи.

За лакше праћење и разумевање онога о чему ће у даљим поглављима бити речи, важно је запамтити: археолошко наслеђе је препознато као универзални ресурс који припада читавом човечанству; археолошко наслеђе припада држави и друштву; археолошко наслеђе је необновљив ресурс; једном оштећено или уништено археолошко наслеђе не може се ни на какав начин поправити или вратити у пређашње стање.

ПРОЦЕС РАДА У АРХЕОЛОГИЈИ

Слика која се о археолошким истраживањима може добити преко медија не омогућава да се много тога сазна о самом процесу рада у археологији. Међутим, да би се разумело због чега су законске одредбе, које штите археолошко наслеђе и санкционишу његово уништавање, веома строге, неопходно је упознати се и са процесом рада током археолошких истраживања. Сензационаистички наслови и извештаји у медијима се фокусирају на поједине налазе. Ма колико ти налази били сензационални или чак и важни, они чине тек мали део археолошких истраживања. Прави значај неког археолошког налаза могуће је спознати само ако познајемо и све детаље о условима у којима је откривен. Шта се налазило изнад, испод или поред њега, какав је ужи и шири контекст налаза, и још много других података. А да бисмо до свих тих података дошли, неопходно је да сама археолошка истраживања буду темељно припремљена и ваљано обављена.

Да бисте лакше схватили како изгледа процес археолошких истраживања и шта све она подразумевају, то ћемо вам укратко приказати на примеру тока истраживања једног познонеолитског локалитета. У питању је локалитет Црквине у селу Стублине код Обреновца, који припада винчанској култури и на коме се живело пре око 6600 година.

Истраживања кроз литературу

Пре него што се изађе на терен, обавља се истраживање доступне литературе, што подразумева и време неопходно за њено прибављање, обилазак библиотека и архива. Ишчитавају се и проучавају: стари записи о локалним легендама и предањима; летописи и литература која се односи на крај који намерава да истражујете (географска, етнографска итд.); старија археолошка литература, да би се сазнало да ли су раније вршена нека истраживања на том простору и какве су резултате дала; детаљно се сагледава сва доступна картографска грађа.

Када се прикупе сви неопходни подаци, прелази се на њихово систематизовање и, на крају, на припреме за излазак на терен.

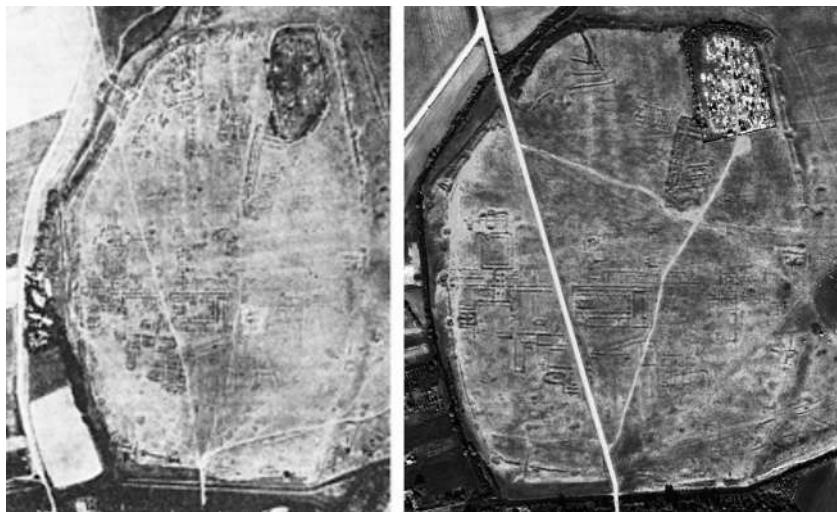
Даљинска детекција

Под овим појмом у археологији превасходно се мисли на преглед снимака из ваздуха начињених различитим методама снимања површине: сателитски снимци, историјске аерофотографије (насталих у различитим

периодима пре почетка широке доступности сателитских снимака), аерофотографије снимљене посебним поступцима археолошке проспекције, LiDAR (технологија ласерског скенирања површине), термални, инфрацрвени и мултиспектрални снимци (снимање у више таласних дужина које омогућава препознавање различитих материјала и вегетацијских промена).

На основу прегледа најчешће више различитих врста снимака површине тла, археолози покушавају да уоче карактеристичне морфолошке, вегетацијске и спектралне аномалије које могу указивати на присуство археолошких структура на површини или испод површине земљишта.

Добар пример упоредног коришћења историјских аерофотографија и савремених сателитских снимака представља римски град Басијане код Доњих Петроваца у Срему (сл. 2). То је добро познат археолошки локалитет, проглашен за непокретно културно добро од изузетног значаја. Аерофотографија је начињена 1935. године, а сателитски снимак са платформе Google Earth је из 2013. године, и на основу њих се јасно уочавају промене у очуваности и у начину коришћења простора локалитета током скоро девет деценија.

Сл. 2 Римски град Басијане у Срему. Лево – аерофотографија начињена 1935. године (М. Грбић 1936). Десно – обрађени сателитски снимак из 2013. године (Google Earth)

Као пример за резултате снимања LiDAR-ом дат је снимак том технологијом начињен 2019. године. У питању је римско утврђење на локалитету Градиште у Стојнику код Сопота. Оно се налази под густом шумом и шибљаком, кроз које је тешко проћи. Обрадом LiDAR снимка виртуелно је „уклоњена“ вегетација (поступком софтверске елиминације вегетационог слоја у дигиталном моделу терена), и после више од 1700 година јасно се уочава структура утврђења, без сече шуме и ископавања (сл. 3).

Сл. 3 Снимак из ваздуха римског утврђења на Градишту код Стојника (лево) и основа утврђења према LiDAR снимку (десно), истовремено начињени (фото: А. Црнобрња)

Сви снимци који се прегледају геореференцирани су, односно прецизно позиционирани у координатном систему државног премера, те се за сваку утврђену аномалију може одредити прецизна позиција у простору, што олакшава проверу на самом терену.

Рекогносцирање

Под археолошким рекогносцирањем подразумевамо обилазак и преглед терена (земљишта) ради проналаска нових локалитета и провере стања оних који су већ одраније познати. Та врста посла се по правилу ради у рано пролеће или позну јесен, када усеви још нису никли или када су њиве тек узоране, односно када је вегетација успавана па се лакше могу уочити одређене промене на земљишту или налази на површини.

Рекогносцирање се најчешће обавља на некој претходно одабраној и јасно дефинисаној административној или географској целини (на пример: територија општине, долина реке, траса будућег ауто-пута и друго). Тада се прикупља материјал који се налази на површини, бележе се позиције налаза, катастарске парцеле, води прописана документација... Тек након завршетка рада на терену, приступа се обради прикупљеног материјала и података, ближе се одређује ком времену налази припадају, сагледава се просторна организација локалитета и друго. На основу свега тога се врши одабир локалитета који због свог значаја или угрожености завређују или захтевају хитнија истраживања (сл. 4).

Сл. 4 Винчански локалитет Црквине у Стублинама пре истраживања
(фото: А. Црнобрња)

Детаљно рекогносцирање једног локалитета

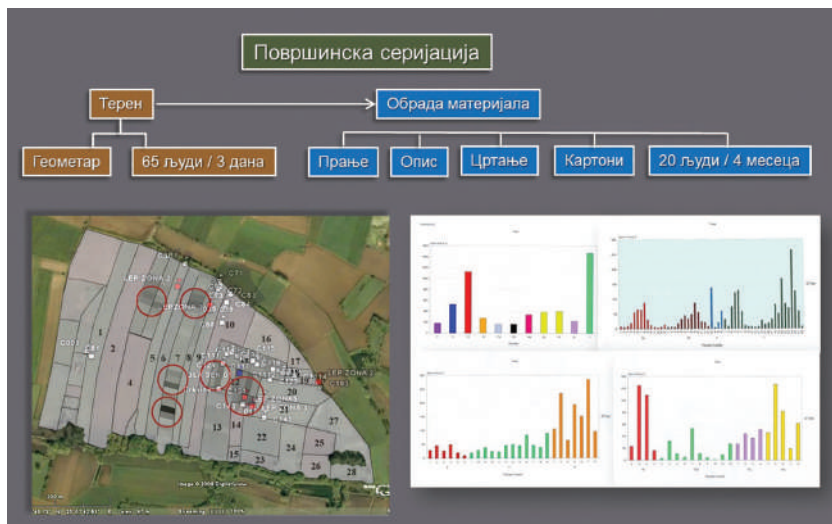
Први следећи корак јесте детаљно рекогносцирање само једног локалитета. Читава површина локалитета се најпре, помоћу квадратне мреже, подели у одговарајући број поља за истраживање. Материјал са површине се прикупља посебно са сваког од тих поља и пакује у одвојену амбалажу, GPS уређајима се бележе позиције важнијих налаза, већих концентрација керамике итд. На нашем примеру је тај посао, за површину од око 16 хектара, на терену трајао три радна дана, а учествовало је 5 археолога и 60 студената археологије. Крајњи резултат је био комби готово пун кеса керамике са свим неопходним подацима на картонима унутар кеса, у теренским дневницима и на радним фотографијама (сл. 5).

Сл. 5 Кесе са керамиком прикупљене на детаљном рекогносцирању једног локалитета
(фото: А. Црнобрња)

Потом је следио кабинетски рад. Током четири месеца 20 студената и 3 археолога су пажљиво обрађивали пронађени материјал. Обављене су статистичке и просторне анализе, начињено око 1500 досијеа предмета са уносом свих података, цртежа и фотографија. То нам је омогућило да сагледамо где се налазе карактеристичне концентрације материјала, колику површину је заузимало насеље, где су се обављале одређене активности.

На основу добијених података закључили смо да је у питању веома важно неолитско насеље, коме би се морала посветити додатна пажња. Не само због научних резултата које оно може дати већ и због неопходности да се прикупи довољно података како би оно било проглашено за културно добро и тиме што боље заштићено (сл. 6).

Сл. 6 Послови обраде материјала након детаљног рекогносцирања (А. Црнобрња)

Геофизичка истраживања

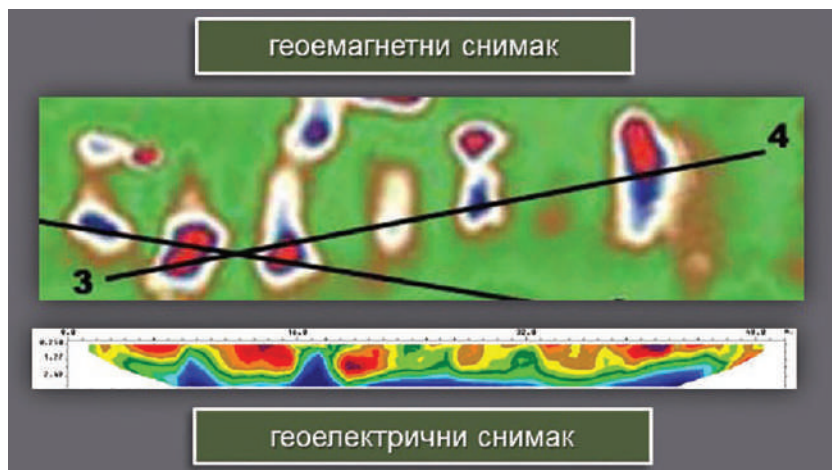
Савремена схватања археологије и заштите културног наслеђа захтевају да се пре деструктивних метода истраживања (ископавања) морају обавити сва доступна недеструктивна истраживања. Могућност да сазнамо шта се налази испод површине археолошког локалитета, а да притом не оштетимо археолошке остатке и структуре, пружа нам примена различитих геофизичких метода испитивања.

Најпре је примењена метода магнетске проспекције терена, на укупно око 10 хектара површине. На тај начин су откривене тачне позиције и димензије преко 200 неолитских кућа, њихов распоред, ровови који су окруживали насеље. Међутим, то је само дводимензионална слика, јер се не добијају и подаци на којој дубини се сви ти објекти налазе (сл. 7).

Сл. 7 Резултати магнетске проспекције локалитета Црквине у Стублинама (фото: А. Црнобрња)

Да би се видело колико се у дубину простиру археолошки налази, користи се друга метода геофизичких истраживања – испитивање геоелектричне отпорности тла. Истражне сонде за та испитивања постављене су у укупној дужини од 1250 м, тако да свака од њих (дужине по 50 м) прелази преко више неолитских кућа. Уз комбиновање двеју метода геофизичких испитивања добијени су подаци о тродимензионалном распореду објеката (сл. 8).

Сл. 8 Геомагнетни и геоелектрични снимак исте позиције неолитских кућа на локалитету Црквине у Стублинама (А. Црнобрња)

Археолошка ископавања

Тек након исцрпљивања свих неструктивних метода археолошких истраживања, приступа се планирању самих археолошких ископавања, која су по својој природи деструктиван процес. Приликом ископавања и уклањања земље и археолошког садржаја у њој, откривају се покретни и непокретни налази, али се нарушава и сам археолошки локалитет. Због тога се током читавог археолошког ископавања мора што више, боље и прецизније бележити сваки захват који се предузме. То се чини на разне начине: записивањем, израдом техничких скица и цртежа, фотографисањем, 3D скенирањем, узимањем узорака, прецизним мерењима и бележењем свих позиција. Све то захтева стручњаке одговарајућих профила, техничку опрему, време и новац.

За археологе нису интересантни само предмети и непокретни налази које откривају већ и много других ствари: састав земљишта, остаци биљака и животиња, отисци у глини, једва приметне промене у боји и структури земље и много других детаља. А изнад свега се морају уочавати и међусобни односи разних структура, јер када нешто током ископавања уклоните, то не можете да вратите у пређашњи положај да бисте проверили шта је било у питању. Зато се мора радити пажљиво и полако, јер археолошко ископавање не прашта грешке, ту важи правило „такнуто-макнуто“ (сл. 9 и 10).

Сл. 9 Радне фотографије током археолошких ископавања неолитске куће на локалитету Црквине у Стублинама (фото: А. Црнобрња)

Сл. 10 Радне фотографије током археолошких ископавања неолитске куће на локалитету Црквине у Стублинама (фото: А. Црнобрња)

За ископавање једне неолитске куће током 75 дана било је неопходно обезбедити:

- 8 археолога
- 10 радника
- конзерваторе на терену (повремено)
- најам куће за рад и смештај археолошке екипе
- исхрану за чланове археолошке екипе
- најам аутомобила
- техничку опрему (геодетска опрема, GPS, фото-апарати, рачунари, скенери)
- алат, ситан (шпахтле, мистрије, фангле, четке итд.) и крупан (колица, ашови, лопате итд.)

За тих 75 дана је истражена једна неолитска кућа, а то је пратила и израда:

- преко 2500 инвентарисаних фотографија (са описима сваке понаособ)
- преко 2800 геометарских тачака (са описима сваке понаособ)
- преко 50 техничких цртежа
- прикупљено је преко 23.000 фрагмената керамике
- обрађено је око 12.000 фрагмената керамике (са 14 података за сваки од њих)
- прикупљено је 30 узорака за анализе
- израђено је преко 800 страна А4 формата документације
- израђено је преко 300 документационих картона за посебне налазе.

За сваки од пронађених предмета прикупља се мноштво података: тачна позиција у државном премеру, фотографије при откривању на терену, упис у тренски дневник, упис у фото-дневник, опис предмета, премеравање, опис контекста налаза итд (сл. 11).

На крају истраживања откривени непокретни налази се морају и заштитити. У овом случају цела откривена неолитска кућа је пажљиво „упакована“ у геотекстил, покривена са 10 кубика финог песка и заштитном мрежом те на крају затрпана земљом.

Сви покретни налази са археолошких ископавања морају бити прописно обележени, упаковани у одговарајућу амбалажу и потом предати на чување територијално надлежном музеју.

Сл. 11 Бележење података о археолошким налазима на примеру једне неолитске зделе. Место налаза на плану куће (лево) и увеличано (средина), подаци који се прикупљају о једном предмету (десно) (фото: А. Црнобрња)

Стручна и научна обрада

Након ископавања следи дуготрајан процес даљих истраживања и анализа. Најпре сав материјал треба да прође кроз основну стручну обраду. Тада се врши детаљна археолошка обрада различитих врста материјала, њихово поновно фотографисање, слање одређених налаза на конзервацију и рестаурацију, анализирање ситуација и контекста забележених у документацији. Неки налази и узорци се шаљу на даље анализе, које обављају научници других профила: хемичари, физичари, геолози, антрополози, биолози...

Набројаћемо и неке од тих анализа, без којих подаци са археолошких истраживања нису комплетни:

- датовање помоћу анализе угљеника C14 (тачности +/- 25 година)
- палеоботаничке анализе (сазнајемо у каквом су природном окружењу људи живели, које су усеје гајили)
- археозоолошке анализе (проучавају се животињске кости, које су животиње гајене и ловљене)

- сировински састав (одакле је глина од које су посуде израђене, шта се налазило у посудама)
- порекло материјала (камен за израду алатки је доносен и са места удаљених и 1000 км)
- антрополошке анализе (од чега су људи боловали и умирали, какве врсте физичких послова су обављали, колико су живели)
- анализа ДНК (о међусобном сродству, пореклу, миграцијама).

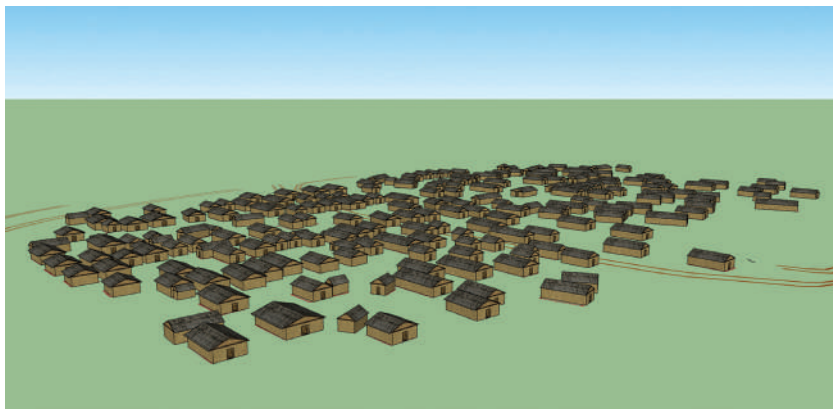
Стручне и научне анализе могу трајати годинама, а колико ће тај период бити дуг зависи од финансија али и од развоја технологије. Зато је важно да током самих археолошких ископавања истраживачи постављају и питања за која знају да на њих данашња наука можда не би могла да да одговор. Напредак природних наука можда ће у будућности омогућити неке нове технике проучавања, дати одговоре на стара и покренути нова питања. Прикупљени налази и узорци се, заједно са насталом документацијом, због тога трајно чувају.

Интерпретација

Тек након обављене стручне и научне обраде налаза може се приступити публиковању резултата истраживања. У зависности од комплексности обраде први радови могу бити објављени и годину или две након теренских истраживања, а објављивање се наставља и наредних година. Ти радови се публикују у стручним и научним часописима, зборницима радова и монографијама, и најчешће остају ван видокруга најшире јавности.

Међутим, како напредује обрада налаза, тако се ствара и све већа количина информација које могу бити искоришћене за презентацију широј јавности. Тако ће, на пример, 3D реконструкције послужити за научне анализе, али и за презентације најширем аудиторијуму у емисијама, на изложбама или у популарним публикацијама.

Од сензационалистичких наслова у медијима о неком изузетном налазу до његовог појављивања на изложби или у сталној музејској поставци најчешће ће проћи бар неколико година (сл. 12 и 13).

Сл. 12 Тродимензионална реконструкција неолитског насеља на локалитету Црквине у Стублинама (цртеж: А. Црнобрња)

Сл. 13 Тродимензионална реконструкција неолитске куће чија су ископавања дата на сл. 7 и 8 (цртеж: С. Ђуричић)

КАКО СЕ СВЕ УГРОЖАВА АРХЕОЛОШКО НАСЛЕЂЕ

Археолошко наслеђе се може угрожавати директно, његовим оштећењем и уништавањем, али и индиректно – неодговарајућим третманом у медијима, планским документима, школама и др.

Код директног угрожавања можемо препознати један основни разлог, а то је економски интерес (сл. 14). Финансијска добит стоји као почетни мотив у многим наизглед различитим врстама примера оштећивања и уништавања археолошког наслеђа.

Сл. 14 Економски узроци уништавања археолошког наслеђа
(фото: П. Пејић, А. Црнобрња, Google Earth, P33CK)

Трагачи траже метал-детекторима, раскопавају гробове и стара утврђења, неретко користе и грађевинску механизацију да би дошли до што вреднијих налаза. Такви поступци могу понекад бити заогрнути плаштом наводне „заинтересованости за прошлост“, али су далеко од тога, јер је штета коју причињавају немерљива и ненадокнадива. А основни мотив је готово по правилу – лична зарада. Притом се трагачи излажу ризику да буду ухваћени и осуђени на казну затвора у трајању до пет година.

Несавесни инвеститори који се оглуше о Закон и приликом разних земљаних радова не пријаве надлежнима када наиђу на археолошке налазе, већ их разруше, растуре и уклоне, чине исто што и трагачи. И са истим мотивом. Штета може бити и већа, јер једна градња може да уништи више археолошког контекста него десетине трагача. Мотив за такво непочинство такође је економски интерес. Инвеститори неретко прикривају археолошке налазе да се не би изложили „ризик“ заустављања радова и сношења трошкова заштитних археолошких истраживања. Код такве врсте преступа уништава се заједничка својина свих грађана Србије, и чини се кривично дело за које је забрањена казна затвора у трајању до пет година.

Плански документи приликом чије се израде игноришу обавезе које је Република Србија преузела ратификујући међународне конвенције такође угрожавају археолошко наслеђе. Уколико се кроз плански документ не обезбеде све неопходне информације о археолошким локалитетима, што некада захтева и додатна претходна истраживања, могу се догодити разна „изненађења“. Потенцијални инвеститори неће бити благовремено упознати са обавезама предузимања претходних археолошких истраживања, услед чега би били приморани да непланирано зауставе радове. А уколико не обуставе радове и не обавесте надлежне, и они могу бити кривично гоњени.

Код индиректног угрожавања археолошког наслеђа, најважнији заједнички узрок јесте незнање (сл. 15). Непознавање закона, и непознавање неовлашћених археолошких истраживања као кривичног дела, за последицу има често лоше извештавање у медијима. Штампани и електронски медији неретко трагаче и дивље копаче представљају као романтичне трагаче за благом, поштоваоце националне историје, људе који покушавају да дођу до расветљавања локалних предања. Уместо да се укаже на то да одређене радње представљају кривично дело, и да се тако неповратно уништавају остаци наше прошлости, оне се често глорификују. У неким школама у Србији су чак организована и предавања о томе како трагати за археолошким предметима, чиме су деца практично обучавања за вршење кривичног дела. Ту су затајиле школе и школске управе, али и локалне самоуправе којима је такав преступ промакао. Најшира јавност се ретко упознаје са специфичностима археологије или са тиме шта се сме, а шта не сме чинити. Сви знају да се не смеју обити продавница или стан, али ретко ко зна да се не може трагати за предметима по сопственом нахођењу, или прекопавати и рушити археолошки остаци када се на њих наиђе приликом изградње. Незнање ствара подлогу на којој расте привид да археолошко наслеђе може бити лака жртва преко које ће се доћи до остваривања економске добити.

Кроз овај приручник покушаћемо да вас упознамо са специфичностима археолошког наслеђа, законским оквиром који га штити, али и како сами можете да помогнете да га заједно очувамо. Надамо се да ћемо на тај начин бар делимично почети да уклањамо опасност по наслеђе која се зове незнање.

Сл. 15 Незнање као узрок уништавања археолошког наслеђа (цртеж: А. Црнобрња)

ЗАКОНИ И МЕЂУНАРОДНЕ КОНВЕНЦИЈЕ

Основни оквир за очување културног наслеђа, а тиме и археолошког, чине Устав Републике Србије, закони и подзаконска акта. Законе који регулишу питања заштите археолошког наслеђа угрубо можемо поделити на две категорије: законе који директно регулишу поједина питања од значаја за археолошко наслеђе и законе који индиректно утичу на ту проблематику. Овом приликом указаћемо на прву групу, законе и подзаконска акта који директно регулишу поједина питања важна за археолошко наслеђе. Поред њих, указаћемо и на неке међународне конвенције које је ратификовала Република Србија и које такође представљају обавезу коју је држава преузела.

Списак закона, подзаконских аката и ратификованих конвенција, са веб-адресама на којима се могу прочитати њихови оригинални текстови у целости:

1) Закони

Закон о културним добрима

„Службени гласник РС”, бр. 71/1994, 52/2011 (др. закон), 99/2011 (др. закон), 35/2021 (др. закон), 76/2023 (др. закон)

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/1994/71/1/reg>

Закон о културном наслеђу

„Службени гласник РС”, бр. 129/2021

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/129/11/reg>

Закон о музејској делатности

„Службени гласник РС”, бр. 35/2021-3, 96/2021-17

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/35/2/reg>

Кривични законик Републике Србије

85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012,
104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 94/2024

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/85/6/reg>

Закон о планирању и изградњи

„Службени гласник РС”, 72/2009, 81/2009, 64/2010, 24/2011,
121/2012, 42/2013, 50/2013, 98/2013, 132/2014, 145/2014, 83/2018,
31/2019, 37/2019, 9/2020, 52/2021, 62/2023, 91/2025

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2009/72/11/reg>

Закон о рударству и геолошким истраживањима

„Службени гласник РС”, 101/2015, 95/2018, 40/2021

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2015/101/1/reg>

2) Правилници и уредбе

Правилник о обрасцима, садржају и начину вођења дневника радова и друге документације која се води о археолошким ископавањима и истраживањима

„Службени гласник РС”, бр. 67/2020.

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2020/67/1/reg>

Решење о утврђивању територије завода за заштиту споменика културе

„Службени гласник РС”, бр. 48/1995

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/resenje/1995/48/1/reg>

Решење о утврђивању територијално надлежних музеја

„Службени гласник РС”, бр. 102/2021

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/resenje/2021/102/1/reg>

Уредба о избору стратешког партнера за реализацију пројекта изградње без управљања и одржавања самобалансираних соларних електрана великог капацитета са батеријским системима за складиштење електричне енергије у Републици Србији

„Службени гласник РС”, бр. 58/2023

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/uredba/2023/58/4>

3) Ратификоване међународне конвенције

Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа

„Службени гласник РС” – Међународни уговори, бр. 42/2009-105

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/viewPdf/414603>

Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво

„Службени гласник РС” – Међународни уговори, бр. 1/2010-258

<https://pravno-informacioni-sistem.rs/viewPdf/414595>

Европска конвенција о пределу

„Службени гласник РС” – Међународни уговори, број 4/2011-1

<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/mu/skupstina/zakon/2011/4/1/reg>

Конвенција о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара

„Службени лист СФРЈ”, 50/73

http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2004_05/t05_0205.htm

* * *

У наставку наводимо и поједине чланове закона који се непосредно или посредно односе на археолошко наслеђе, и који ће бити навођени у даљем тексту *Приручника*.

Закон о културним добрима

* Ступањем на снагу Закона о културном наслеђу престале су да важе одређене одредбе Закона о културним добрима, док су поједини чланови остали на снази и настављају да се примењују. У наставку су наведени они чланови који су и даље важећи и релевантни за област археолошког наслеђа.

Члан 75

Завод за заштиту споменика културе, поред послова из члана 65 овог закона:

...

2) учествује у поступку припремања просторних и урбанистичких планова путем достављања расположивих података и услова заштите непокретних културних добара и учествује у разматрању предлога просторних и урбанистичких планова;

...

Члан 107

Услови чувања, одржавања и коришћења културних добара, као и добара која уживају претходну заштиту и утврђене мере заштите, уграђују се у просторне и урбанистичке планове.

Надлежна установа заштите дужна је да услове и мере из става 1 овог члана достави органу надлежном за припремање просторног, односно урбанистичког плана у року од 30 дана од дана подношења захтева.

За достављање услова и мера из става 1 овог члана, надлежној установи заштите припада накнада за додатне трошкове на терет органа надлежног за припремање просторног, односно урбанистичког плана.

Надлежни завод, односно Републички завод за заштиту споменика културе дају мишљења о нацртима просторних и урбанистичких планова која се обавезно прилажу приликом разматрања и доношења тих планова.

Организација заштите обавештава министарство надлежно за послове културе у случају да просторни и урбанистички планови не садрже услове и мере из става 1 овог члана.

На предлог министарства надлежног за послове културе, Влада Републике Србије може обуставити од извршавања просторне и урбанистичке планове којима се, у довољној мери, не обезбеђује заштита и коришћење културних добара, као и добара која уживају претходну заштиту.

Члан 109

Ако се у току извођења грађевинских и других радова наиђе на археолошка налазишта или археолошке предмете, извођач радова је дужан да одмах, без одлагања прекине радове и обавести надлежни завод за заштиту споменика културе и да предузме мере да се налаз не уништи и не оштети и да се сачува на месту и у положају у коме је откривен.

Ако постоји непосредна опасност оштећења археолошког налазишта или предмета, надлежни завод за заштиту споменика културе привремено ће обуставити радове док се на основу овог закона не утврди да ли је односна непокретност или ствар културно добро или није.

Ако надлежни завод за заштиту споменика културе не обустави радове, радове ће обуставити Републички завод за заштиту споменика културе.

Члан 110

Инвеститор објекта дужан је да обезбеди средства за истраживање, заштиту, чување, публикување и излагање добра које ужива претходну заштиту које се открије приликом изградње инвестиционог објекта – до предаје добра на чување овлашћеној установи заштите.

Члан 112

Ископавање и истраживање археолошког налазишта обавља научна установа или установа заштите, у складу с овим законом.

Министарство надлежно за послове културе одобрава археолошко ископавање и истраживање археолошког налазишта.

Одобрење се може издати научној установи или установи заштите ако има сачињен пројекат о истраживањима археолошког налазишта, одговарајуће стручне кадрове, опрему и обезбеђена средства за истраживање и спровођење мера заштите налазишта и налаза.

Члан 113

Одобрењем за ископавање и истраживање археолошког налазишта одређује се подручје на коме се могу изводити радови, врста и обим радова, време у коме ће се радови изводити и обавезе извођача радова у погледу предузимања мера техничке заштите налазишта и налаза.

Установа која врши археолошка ископавања и истраживања, одговорна је за спровођење мера заштите и обезбеђења археолошког налазишта и налаза.

Закон о културном наслеђу

* Овај закон донео је више новина које су веома важне за заштиту и очување археолошког наслеђа: први пут је у Србији прописано да се сви археолошки локалитети, и евидентирани и неевидентирани, налазе под трајном претходном заштитом (члан 32); јасно је дефинисано шта све чини археолошко налазиште (члан 18) и следствено томе такође се налази под трајном претходном заштитом; први пут је дефинисан појам археолошког подручја (члан 32); јасно је одређено ко и под којим условима може потраживати новчану награду за случајни археолошки налаз (члан 31);

Културно наслеђе

Члан 4

Културно наслеђе је скуп ресурса, материјалних и нематеријалних, наслеђених из прошлости, препознатих као одраз и израз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција, насталих интеракцијом човека и простора током времена.

Културно наслеђе Републике Србије обухвата нематеријално културно наслеђе и материјална културна добра која се налазе на територији Републике Србије, укључујући и Аутономну покрајину Косово и Метохију као њен саставни део у складу са Уставом Републике Србије.

Остваривање заштите и очувања културног наслеђа

Члан 8

Заштита и очување културног наслеђа остварује се обављањем делатности заштите и очувања културног наслеђа, управноправним и другим мерама прописаним овим законом, као и мерама које се утврде на основу посебних закона на основу којих се уређују појединачне власти заштите и очувања културног наслеђа.

У циљу заштите, очувања и представљања културног наслеђа Републике Србије субјекти заштите културног наслеђа остварују сарадњу са надлежним државним органима, органима аутономних покрајина и локалних самоуправа, научно-образовним, истраживачким институцијама, туристичким организацијама, струковним и другим удружењима.

Археолошко налазиште

Члан 18

Археолошко налазиште је део простора на површини земљишта и у земљишту, у пећинама и под водом, који садржи остатке појединачних грађевина, сложене грађевинске целине и друге објекте, конструкције и њихове делове, гробне целине и некрополе, оставе, покретне предмете, антрополошки, палеонтолошки и геолошки материјал, као и целокупан стратиграфски контекст у коме се налазе.

Добра која уживају претходну заштиту

Члан 29

Добра која уживају претходну заштиту су ствари и творевине за које се претпоставља да поседују културне вредности из члана 26 овог закона.

Добра из става 1 овог члана представљају културно наслеђе и уживају исту заштиту као и културна добра.

Члан 30

Лица која пронађу или на други начин дођу у контакт са стварима и творевинама за које се претпоставља да поседују својства из члана 26 овог закона дужна су да без одлагања о томе обавесте надлежну установу заштите и очувања културног наслеђа (у даљем тексту: установа заштите).

Свако ко пронађе или на други начин дође у контакт са стварима и творевинама из члана 29 овог закона има обавезу да према њима поступа са посебном пажњом, да не дође до њиховог оштећења или другог нарушавања својстава, као ни до изношења из Републике Србије или пуштања у унутрашњи или међународни промет.

Члан 31

Налазач који случајно открије елементе археолошког наслеђа, односно ископа из земље, односно извади из воде добро које ужива претходну заштиту, дужан је да о томе одмах, а најкасније у року од 24 часа, обавести надлежну установу заштите или министарство надлежно за унутрашње послове.

Налазач из става 1 овог члана има обавезу поступања са посебном пажњом, ради спречавања оштећења или нарушавања својстава откривених елемената археолошког наслеђа, односно добра које ужива претходну заштиту, као и њиховог изношења из Републике Србије или пуштања у унутрашњи или међународни промет.

Налазачу предмета из става 1 овог члана може припасти новчана награда, уколико до открића није дошло приликом вршења ископа у оквиру грађевинских или било које друге врсте послова за чије обављање је неопходно прибављање посебног одобрења или дозволе, односно уколико до открића није дошло на већ регистрованом археолошком налазишту или археолошком локалитету, у ком случају се откривени елементи археолошког наслеђа имају предати надлежној установи заштите и без права на откуп.

Висину награде из става 3 овог члана утврђује установа заштите којој се предмет даје на чување.

Члан 32

Простор у земљи или води који садржи трагове човековог трајања кроз време, укључујући и места на којима нема видљивих трагова на површини земље, а није утврђено за археолошко налазиште препознаје се као археолошки локалитет.

Више међусобно повезаних археолошких локалитета из става 1 овог члана представља археолошко подручје.

Претходна заштита археолошких локалитета (евидентираних и неевидентираних) односно археолошког подручја, трајна је.

Члан 33

Добро које ужива претходну заштиту, а налази се у земљи или води, или је извађено из земље или воде, у државној је својини.

Члан 84

Делатност археолошких ископавања и истраживања могу обављати јавне установе заштите, у складу са одредбама закона којим се уређују археолошка истраживања.

Археолошка ископавања и истраживања могу обављати поред установа заштите из става 1 овог члана и јавне научне и високообразовне установе у складу са одредбама закона којим се уређују археолошка истраживања.

Члан 88

Надлежне јавне установе заштите имају право активне легитимације у погледу остваривања мера заштите, коришћења културних добара и покретања кривичног поступка.

Трајан извоз, односно изношење културног добра

Члан 108, став 2

Археолошки предмети и делови археолошког контекста не могу се трајно извести, односно изнети из Републике Србије.

Закон о музејској делатности

* Овим законом је прописано да послове откривања, прикупљања и документовања археолошких предмета, као и вршење археолошких истраживања не могу вршити: приватни музеји (члан 25, став 2), музеји заједнице (члан 26) и музеји у саставу у оквиру другог правног лица (члан 28).

Послове археолошких истраживања, откривања, прикупљања и документовања археолошких предмета могу вршити само јавни музеји које су основали Република Србија, аутономна покрајина или јединица локалне самоуправе.

Кривични законик Републике Србије

Тешка крађа

Члан 204

(1) Учиница дела крађе (члан 203) казниће се затвором од једне до осам година, ако је крађа извршена:

...

(3) Казном из става 1 овог члана казниће се и учинилац дела крађе, без обзира на вредност украдене ствари, **ако украдена ствар представља културно добро, односно добро које ужива претходну заштиту** или природно добро или украдена ствар представља јавни уређај за воду, канализацију, топлоту, гас, електричну или другу енергију или уређаје система јавног саобраћаја и веза, односно делове тих уређаја.

(4) Ако је дело из става 1 овог члана извршено од стране организоване криминалне групе или ако вредност украдених ствари прелази износ од милион и петсто хиљада динара, учинилац ће се казнити затвором од две до десет година.

Утаја

Члан 207

(1) Ко у намери да себи или другом прибави противправну имовинску корист, присвоји туђу покретну ствар која му је поверена,

...

(4) Ако вредност утајених ствари прелази износ од милион и петсто хиљада динара **или утајена ствар представља културно добро, односно добро које ужива претходну заштиту**, учинилац ће се казнити затвором од једне до осам година и новчаном казном

Уништење и оштећење туђе ствари

Члан 212

(1) Ко уништи, оштети или учини неупотребљивом туђу ствар,

...

(3) Ако је делом из става 1 овог члана проузрокована штета у износу који прелази милион и петсто хиљада динара или је дело учињено **према културном добру, заштићеној околини непокретног културног добра, односно према добру које ужива претходну заштиту**, учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година.

(4) За дело из ставова од 1 до 3 овог члана, ако је оштећена ствар у **приватној имовини**, гоњење се предузима по приватној тужби.

Прикривање

Члан 221

(1) Ко ствар за коју зна да је прибављена кривичним делом или оно што је за њу добијено продајом или заменом прикрива, протура, купује, прима у залогу или на други начин прибавља,

...

(4) Ако се учинилац бави вршењем кривичног дела из ставова 1 и 3 овог члана или је дело из става 1 овог члана извршено од стране групе **или прикривена ствар представља културно добро од изузетног или великог значаја, односно добро које ужива претходну заштиту** или прикривена ствар представља јавни уређај за воду, канализацију, топлоту, гас, електричну или другу енергију или уређаје система јавног саобраћаја и веза, односно делове тих уређаја или вредност прикривених ствари прелази износ од милион и петсто хиљада динара, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

Неовлашћено изношење и уношење културног добра**Члан 221а**

(1) Ко изнесе или извезе у иностранство или унесе у Србију **културно добро или добро које ужива претходну заштиту**, без претходног одобрења надлежног органа, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

(2) Ако је дело из става 1 овог члана извршено у односу на културно добро од изузетног или великог значаја, учинилац ће се казнити затвором од једне до осам година.

Неовлашћено извођење археолошких радова**Члан 353а**

(1) Ко неовлашћено врши археолошка ископавања и истраживања, казниће се затвором до три године и новчаном казном.

(2) Ако је дело из става 1 овог члана извршено на археолошком налазишту или другом непокретном културном добру, односно добру које ужива претходну заштиту или ако је том приликом девастирано археолошко налазиште или непокретно културно добро, односно добро које ужива претходну заштиту или ако је приликом извођења ових радова коришћена опрема или уређај за откривање и проналажење археолошких предмета, казниће се затвором од шест месеци до пет година и новчаном казном.

(3) Предмети нађени приликом извршења дела из ставова 1 и 2 овог члана одузеће се.

Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа

Навешћемо чланове који се односе на урбанистичко планирање, где је према Конвенцији предвиђена интегрална заштита археолошког наслеђа, што потписнице обавезује:

Члан 5

а) да ће се трудити да измире и ускладе потребе археологије и развојних планова, тако што ће створити услове да археолози учествују у:

а. политикама планирања које су осмишљене тако да обезбеде стварање уравнотежених стратегија заштите, конзервације и унапређења простора од интереса за археологију;

б. различитим фазама израде развојних планова

б) Да ће обезбедити редовне консултације између археолога, урбаниста и стручњака за просторно планирање, како би омогућили:

а. измену развојних планова који би могли неповољно да утичу на археолошко наслеђе;

б. обезбеђивање довољно времена и средстава потребних за одговарајуће научно истраживање локалитета, као и објављивање открића;

в) Да ће обезбедити да ће се при изради студија о утицају на животну средину и доношењу одлука које из ње произилазе у потпуности водити рачуна о археолошким налазиштима и њиховом окружењу.

г) Да ће се у случају откривања елемената археолошког наслеђа у току радова било које врсте, тамо где је то изводљиво, предвидети услови за њихову конзервацију *in situ*.

ђ) Да ће обезбедити да отварање археолошких налазишта за јавност, а нарочито подизање грађевина неопходних за пријем већег броја посетилаца, неће негативно утицати на археолошки и научни карактер таквих налазишта и њихове околине.

Члан 6

...

Да ће повећати материјална средства за заштитна истраживања предвиђајући у буџету, по истом основу као и студије о утицају на животну средину неопходних због уређења околине и просторног планирања, студије и прелиминарна археолошка испитивања, проспекције, научне извештаје, као и потпуно објављивање и обраду налаза.

КАКО ПРЕПОЗНАТИ АРХЕОЛОШКИ ЛОКАЛИТЕТ

Археолошки локалитет се релативно лако може препознати на основу присуства покретних или непокретних археолошких налаза на њему. Покретни налази на површину долазе као последица обраде земље (орања), вршења различитих врста ископа или било каквих других земљаних радова. Када је у питању теже оштећење археолошког локалитета чак и делови непокретних структура (зидова, темеља, гробница) лако постају „покретни” и наћи ће се разбацани по површини земљишта.

Закон о културном наслеђу обавезује налазача да пријави налаз до кога је сам дошао или има нека сазнања о томе. Осим што је то законска обавеза, уколико пријавите археолошке налазе или оштећење археолошких локалитета, помажете и да се: региструју нови археолошки локалитети, евидентирају и процесуирају неовлашћена археолошка истраживања и пљачкања локалитета, археолошки локалитет сачува од даљих оштећења.

Наведешћемо неке примере који могу указивати на постојање археолошког локалитета, односно који могу указивати на његово случајно или намерно оштећивање:

– Уломци керамике разних посуда по површини (сл. 16);

Сл. 16 Уломци римске керамике и опека на локалитету Лазића њиве, Слублине
(фото: А. Црнобрња)

– Налази различитих врста оруђа од камена (цели или фрагментовани), који се могу препознати на основу облика који није природан, већ се уочава да је камен обрађиван (сл. 17);

Сл. 17 Примери неолитских алатки од камена
(фото: В. Пилиповић, прилагодио А. Црнобрња)

– Различити метални предмети, цели или њихови делови, за које бисте рекли да су старији од стотинак година (сл. 18);

Сл. 18 Примери предмета од метала из разних раздобља
(фото: А. Црнобрња)

– Налази целих или фрагментованих опека, веће количине камена који може бити обрађен или не, комади кречног малтера, камен са остацима малтера на себи, што указује да је у питању оштећење различитих зиданих објеката (сл. 19);

Сл. 19 Римске опеке, малтер и керамика, изорани у Ушћу код Обреновца (фото: А. Црнобрња)

– Обрађени комади камена који подсећају на архитектонске украсе (делови грађевина), обрађени камен са целим натписима или њиховим деловима (надгробни и заветни споменици) (сл. 20);

Сл. 20 Римски жртвеник, пронађен у Ушћу код Обреновца (фото: А. Црнобрња)

– Необично дубоке бразде орања, са приметним остацима керамике, опека или камена указују на дубоко риголовање, које се често примењује као припрема за потоње трагање метал-детекторима (сл. 21);

Сл. 21 Дубоко орање ради претраге за металним предметима, Ушће код Обреновца (фото: А. Црнобрња)

– Ископи у којима се виде цели или оштећени зидови од опека или камена (сл. 22);

Сл. 22 Профили ископа у којима се виде остаци римских темеља, Бељин (фото: А. Црнобрња)

– Профил (страна) ископа у коме се виде различити остаци који нису настали природним путем – керамика, pepeo, запечена земља, слог зида а некада и цели зидови од опеке и/или камена (сл. 23);

Сл. 23 Профил ископа за топловод са остацима келтског објекта, Забрeжје код Обреновца (фото: А. Црнобрња)

– Набројане врсте покретних налаза могу се пронаћи и у избаченој земљи поред ископа или у земљи којом је нека рупа затрпана;

– Било каква структура грађена од опека или камена која вири из земље, а за њен изглед или начин градње вам се чини да није карактеристичан за савремено доба, или крај у коме сте је приметили (опеке не личе на данашње и тање су од њих, нису коришћени савремени малтер и бетон, није вам познат такав начин градње у том крају) (сл. 24);

Сл. 24 Остаци каменог зида у обали пута, Губеревац код Сопота (фото: А. Црнобрња)

– Оставе. Групни налази предмета, најчешће новца или различитих предмета од метала (накита, алата, оружја итд.);

Уколико приметите археолошке остатке (покретне и/или непокретне), о томе треба што пре да обавестите територијално надлежну институцију за заштиту културних добара, завод за заштиту споменика и/или музеј, и полицију. У питању може бити намерно или случајно оштећење археолошког локалитета, а о каквој се врсти локалитета и оштећења ради, утврдиће надлежна институција за заштиту културних добара. На [стр. 52](#) се налази појашњење како пријавити оштећивање археолошког наслеђа, а на [стр. 107](#) је адресар надлежних институција.

КО МОЖЕ ДА ВРШИ АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Археолошка истраживања, у складу са Законом, могу да врше научне и институције за заштиту културних добара у јавном власништву. Институције које могу да врше археолошка истраживања су:

- Заводи за заштиту споменика културе (адресар је на [стр. 109-112](#)),
- Јавни музеји чији су оснивач Република Србија, аутономна покрајина или јединица локалне самоуправе, који имају запослене археологе, (адресар је на [стр. 114-124](#))
- Филозофски факултет у Београду,
- Археолошки институт Београд,
- Балканолошки институт САНУ,
- Историјски институт Београд,
- Филозофски факултет у Новом Саду,
- Центар за археологију „Драгослав Срејовић” Универзитета у Крагујевцу

Да би вршиле археолошка истраживања, све наведене институције морају да добију одобрење (дозволу) које издаје Министарство културе и информисања. Без тог одобрења археолошка истраживања се **не смеју** вршити.

Шта је неопходно да би се добила дозвола за археолошка истраживања

Да би институције, које по Закону могу да обављају археолошка истраживања, добиле одобрење, морају да испуне одређене услове. Неопходно је да установа поседује сачињен пројекат истраживања, одговарајући стручни кадар (археологе), потребну опрему и обезбеђена средства за истраживање, али и спровођење мера заштите налазишта и налаза.

Поднети захтев и сву предату документацију прегледа Комисија за издавање дозвола за археолошка ископавања и истраживања, на основу чијег мишљења министар доноси решење о одобрењу вршења археолошких истраживања.

Током археолошких ископавања и истраживања води се одговарајућа документација прописана законом. Након завршених истраживања у року од три месеца Министарству културе се предаје

прелиминарни извештај, а у року од годину дана и комплетна документација. Најкасније годину дана од завршетка ископавања и истраживања сви покретни налази се морају предати територијално надлежном музеју.

Уколико се извештај и покретни налази не предају како је предвиђено по Закону, та институција неће моћи да добије дозволу за наредна истраживања, те се и то може сматрати условом за добијање дозволе.

Како препознати да ли су археолошка истраживања легална

Руководилац археолошких истраживања код себе мора имати оригинал или копију „дозволе“, то јест решења које је издало Министарство културе на основу којег се одобрава вршење археолошких истраживања.

Никакве другачије врсте легитимација, одобрења, дозвола и сличног, које су издале друге институције, удружења или организације нису важеће.

Ко не може да врши археолошка истраживања

Нико осим горе побројаних научних и институција за заштиту културног наслеђа, односно археолога који су у њима запослени или су их те институције ангажовале, не може да врши археолошка истраживања на територији Републике Србије.

Поједина правна лица специјализована за обављање одређених специфичних послова (друге научне институције или предузећа, нпр. она која се баве геофизичким истраживањима) могу узети учешће у археолошким истраживањима, али само у случајевима када их ангажује институција која је носилац дозволе за њихово вршење.

Ипак, не тако ретко дешава се да поједина физичка или правна лица пожеље да самостално обаве археолошка истраживања, што је противзаконито.

Због тога ћемо навести и конкретне примере ко не може да врши археолошка истраживања: музеји и музејске збирке у приватном власништву, центри за културу, библиотеке, завичајне збирке, цркве и верске заједнице, предузетници, удружења грађана, струковна удружења, локалне самоуправе, јавна предузећа, друге јавне институције, приватна предузећа, предузетници, физичка лица итд.

Да ли постоје места на којима аматери и заљубљеници у археологију могу вршити неке врсте археолошких истраживања?

Не, не постоји ниједно место где су дозвољена аматерска „истраживања“ и претраге терена уз прикупљање предмета. Наше законодавство не допушта такву могућност.

Да ли физичка лица или удружења од некога могу добити дозволу за коришћење метал-детектора?

Не. Коришћење метал-детектора (свих врста) ради откривања и прикупљања металних предмета из прошлих времена, нарочито ако се притом користи било какав алат за ископавање земље до било које дубине, кривично је дело вршења неовлашћених археолошких истраживања. Метал-детектори се легално могу користити за откривање археолошких предмета само у случајевима када се употребљавају у оквиру археолошких истраживања за која је издата одговарајућа дозвола. У том случају разлог и начин њихове употребе у оквиру археолошких истраживања морају бити методолошки оправдани и наведени у захтеву за издавање дозволе.

НЕОВЛАШЋЕНА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Најширој јавности често није потпуно јасно због чега није дозвољено трагати метал-детекторима или самостално ископавати археолошке локалитете. Проблем је у суштински сукобљеним циљевима. Археолозима су најважније информације о прошлости. Предмети су важни, али само у оквиру њиховог археолошког контекста, што доприноси ширем разумевању локалитета или предела. За трагаче метал-детекторима примарни фокус су сами предмети, чијим прикупљањем они одвајају предмет од већине података који га чине драгоценим за археологе.

Овај проблем је у Србији досегао огромне размере. Готово да нема места у коме није присутан одређени број особа које трагају за предметима из прошлости метал-детекторима, дубоким риголовањем, прекопавањем заштићених археолошких локалитета, па чак и користећи најсавременије уређаје за даљинску детекцију (георадаре, магнетометре и сл.). Разлика је једино у броју људи који се баве овом активношћу у појединим крајевима, као и њиховој организованости. Док се у медијима неретко појављују романтичне приче о „љубитељима историје“, „златарима“, „археолозима аматерима“ и сличном, само мало детаљније упознавање с том проблематиком указује да се ради о читавом ланцу трагача, копача, накупаца и „извозника“ покретних археолошких налаза. Међутим, илегално прикупљање и продаја покретних археолошких налаза подразумевају и веома деструктиван поступак којим се до тих предмета долази и током кога се неповратно уништава контекст археолошких целина. На тај начин је неповратно уништено на стотине археолошких локалитета у Србији.

Шта су неовлашћена археолошка истраживања?

Под овим термином се подразумевају било каква претраживања и ископавања ради проналажења археолошких предмета или структуре за која Министарство културе није издало одговарајућу дозволу.

Под вршењем неовлашћених археолошких истраживања подразумева се претрага на било којој врсти археолошких локалитета: проглашених за културно добро, оних који уживају статус претходне заштите, регистрованих археолошких локалитета, као и археолошких локалитета за које службе заштите још увек нису знале (о правном статусу локалитета видети [стр. 92](#)). Природа археолошког наслеђа је таква да се ни у једној земљи не зна за све потенцијалне археолошке локалитете, и због тога се њихово неовлашћено истраживање и плачкање санкционише строгим казнама по сили закона.

Неовлашћеним лицима није дозвољено никакво прикупљање археолошког материјала, трагање за њим са намером да се прикупља, а нарочито не трагање које укључује било какво копање.

Навешћемо неке од примера радњи које су забрањене и кажњиве:

- Неовлашћена претрага терена метал-детекторима ради налажења металних предмета из ранијих епоха (ван овлашћених археолошких истраживања).

- Неовлашћена претрага терена недеструктивним методама ради откривања и бележења археолошких структура: георадаром, магнетометром (геомагнетом) и другим начинима.

- Било која врста ископавања и земљаних радова ради трагања за археолошким наслеђем, покретним и/или непокретним. То се односи на такве радње без обзира на мотив – потребу за истраживањем, знатижељу, прибављање материјалне користи, интересовање за прошлост и историју. Такође, ископавања је забрањено вршити како ручним алатом тако и механизацијом.

- Дубоко риголовање ради претраге и прегледа земљишта и прикупљања пронађених предмета.

- Рушење, разграђивање или минирање остатака старих грађевина, зидина, гробница и других непокретних структура.

Зашто пријавити илегална (неовлашћена) археолошка истраживања?

Грађани често сматрају да неовлашћено вршење археолошких истраживања није неки велики нити значајан преступ. Стварању такве заблуде неретко доприносе и медији. Често се могу прочитати романтично написане репортаже о љубитељима прошлости који „трагају“ за неким благом из локалних предања, старим црквама и градовима, гробовима легендарних јунака. Ко се упусти у такву авантуру мора бити свестан да му прете не мале затворске казне (видети [стр. 64](#)).

Кривично дело

За то дело је запређена казна затвора до пет година (Кривични законик, члан 353а), те га треба схватити озбиљно као и обијање продавнице, поште или нечије куће и стана. Уколико бисте видели обијену комшијину кућу или пошту у вашем крају, да ли бисте: а) узели нешто из ње; б) прошли поред као да се ништа није десило; в) јавили некоме (полицији, власнику и др.)?

Исто се тако треба односити и према кривичном делу неовлашћених археолошких истраживања.

Важно је подсетити се да се приликом вршења кривичног дела неовлашћених археолошких истраживања најчешће истовремено врше и кривична дела тешке крађе и тежи облик дела оштећења/уништења туђе ствари (више о природи ових дела видети у посебном поглављу [стр. 58-64](#)).

Настала штета

Уништавање и присвајање археолошког наслеђа није само уништавање и присвајање државне имовине. На тај начин се уништава и могућност истраживања и сазнавања о прошлости наших предака и претходника који су живели на овим просторима.

Сваки отуђен археолошки предмет или уништена структура отети су од наших потомака. Они ће бити ускраћени не само за одређена сазнања већ и за могућу економску добит која би се могла остварити захваљујући добром управљању археолошким наслеђем. Зарад личне зараде појединаца, највећи број предмета који се пронађу током неовлашћених археолошких истраживања, а тиме и велики део наше историје, одлази на продају у иностранство.

У крајњем случају, свако од нас треба да се запита да ли би помирљиво гледао на то да му неко руши и раскопава гробове дедова и прадедова, или развлачи ствари предака. Предмети које трагачи прикупљају такође потичу из гробова и кућа наших предака и претходника који су живели на овом простору пре нас. Уништавање гробова и остатака домова старих стотинама и хиљадама година представља и одузимање права тим давно несталим људима да се оживи и сачува сећање на њих. Археолошка истраживања омогућавају да сазнамо не само колико је нешто старо већ и чиме су се људи хранили, колико тешким пословима су се бавили, од чега су боловали и умирали, одакле су долазили, са ким су се венчавали, каква им је била друштвена организација, чиме су им се деца играла, са колико пажње и љубави су их родбина и пријатељи испраћали након смрти. Једно непажљиво или похлепно прекопавање на археолошком локалитету заувек уништава све те трагове као и могућност оживљавања сећања на све те људе и њихов начин живота.

А ако неко одлучи да је његов лични интерес изнад државног, прекрши законе и покаже спремност да потпуно затре траг нечијег битисања – да ли му у томе треба помоћи?

Због свега тога важно је пријавити неовлашћена археолошка истраживања. Чак и ако починилац не буде ухваћен, процесуиран и кажњен, у пракси се показало да подношење кривичних пријава има и добро превентивно дејство.

Превентивно дејство

Кад год су подношене кривичне пријаве за неовлашћена археолошка истраживања, у наредном периоду је у тим крајевима примећено опадање интензитета или чак и престанак таквих активности бар на одређено време.

Зашто археолошка истраживања не може било ко да врши?

Већ смо објаснили да се археолошка истраживања обављају по одређеној методологији, подразумевају вођење прописане документације, оспособљен кадар, употребу одговарајуће опреме (на [стр. 45](#)), а сви откривени предмети се заједно са документацијом морају предати територијално надлежном музеју.

Приликом нестручног ископавања археолошког локалитета уништава се највећи део података који се стручним радом прикупљају и анализирају. Тако чак и на први поглед племените побуде које некога наведу да се прихвати ископавања археолошког локалитета, попут жеље за спознајом о прошлости, неповратно уништавају остатке прошлости.

Ко може да поднесе кривичну пријаву?

Кривичну пријаву за дело неовлашћених археолошких истраживања подноси се по службеној дужности, али могу да је поднесу и друга лица и институције: било које заинтересовано физичко или правно лице, власник земљишта, институција за заштиту културних добара, удружење грађана, јединице локалне самоуправе, јавна институција, полиција итд.

Улога локалне самоуправе у спречавању и санкционисању неовлашћених археолошких истраживања

У пракси се показало да је најделотворније да кривичну пријаву поднесе локална самоуправа, и то из неколико разлога.

Најпре јер таквим поступком показује да води рачуна о културном наслеђу на својој територији, инсистира на поштовању закона и ништа не препушта случају.

Локална самоуправа има и кадар (јавни правобранилац) који може да изнесе читав поступак од пријаве до суда. Институције за заштиту културних добара не располажу таквом врстом кадра, јер најчешће имају једног до два правника који обављају све послове, од кадровских до стручних. Локална самоуправа има и добру и сталну комуникацију са полицијом и тужилашвом.

За неовлашћена археолошка истраживања код нас се не подносе често кривичне пријаве, и неретко тужилаштва не показују пуно

разумевање и интересовање за темељно вођење тих поступака. Када локална самоуправа поднесе кривичну пријаву за то дело, већа је могућност да ће бити вођена темељна истрага него ако то учини физичко лице или удружење грађана.

Уколико кривичну пријаву подноси локална самоуправа, важно је да успостави и добру сарадњу са надлежним институцијама за заштиту културних добара, јер полиција и тужилаштво не располажу кадром едукованим да препозна и квантификује штету нанету археолошком наслеђу (о природи дела видети [стр. 58-64](#)).

Како реаговати уколико се посумња да су уочена неовлашћена археолошка истраживања?

Не морате одмах отићи у полицију и поднети кривичну пријаву. Најпре треба проверити да ли су заиста у питању неовлашћена археолошка истраживања, а кривичну пријаву могу поднети надлежна институција за заштиту културних добара, локална самоуправа или полиција по службеној дужности. Најважније је да надлежне одмах обавестите о примећеном кривичном делу и препустите им да раде свој посао. Неопходно је обавестити територијално надлежну институцију за заштиту културних добара (контакти на [стр. 107](#)) и полицију. Подаци о томе на шта треба да обратите пажњу готово су идентични оним наведеним на [стр. 89](#).

Битно је да можете да наведете и опишете где се тачно налази место на коме сте приметили сумњиве радње, као и како изгледа то што сте видели (људи који трагају метал-детекторима или другим уређајима, рупе у којима се налазе археолошки остаци или око њих и друго; видети [сл. 25-33](#)). Надлежна институција за заштиту ће на лице места упутити стручњаке који ће проверити о чему се ради, а потом обавестити полицију и организовати подношење кривичне пријаве, уколико је то потребно.

Сл. 25 Трагање метал-детектором (фото: Pinterest)

Сл. 26 Силуета трагача метал-детектором (прилагодио: А. Црнобрња)

Сл. 27 Римска опека, малтер и керамика изорани дубокум орањем, Ушће код Обреновца
(фото: А. Црнобрња)

Сл. 28 Упозорење за „трагаче“ у Срему
(фото: А. Црнобрња)

Сл. 29 Гроб који су раскопали „трагачи“, околина Сврљига (фото: В. Филиповић)

Сл. 30 Касноантичко утврђење, село Градиште код Пирота, ископ „трагача“ (фото: П. Пејић)

Сл. 31 Римски рудници на Космају, остаци грађевине након прекопавања „трагача“ (фото: А. Бандовић)

Сл. 32 Остаци Манастира Св. Јована након дејствовања „златара“ – трагача, село Штрбовац код Бабушнице (фото: А. Ћорђевић)

Сл. 33 Кулиште – Царичин град, село Грнчар код Бабушнице, пре (лево) и након (десно) дејствовања трагача – „златара“ (фото: А. Ђорђевић)

Препоручљиво је да надлежној институцији за заштиту културних добара упутите и имејл, у коме можете приложити и фотографије, а неке институције и захтевају да на тај начин буду обавештене. Уколико их обавештавате имејлом, захтевајте и добијање повратне информације, односно обавештење на који начин су завод или музеј реаговали.

Када о примећеном обавештавате полицију, нагласите да је у питању кршење члана 353а Кривичног законика. Такође можете напоменути да се вероватно крше и члан 204 (тешка крађа) и члан 212 (тежи облик уништење и оштећење туђе ствари). За сва три кривична дела запрећена је казна до пет година затвора. У пракси се показало да дежурни полицајац а често и тужилац нису увек упознати са тим да је било која врста неовлашћених археолошких истраживања кривично дело, као и да може бити у питању више кривичних дела у стицају (о природи дела видети [стр. 58-64](#)).

Шта да ради институција за заштиту уколико полиција не реагује на адекватан начин?

Усмени искази колега из институција за заштиту културног наслеђа често сведоче да полиција није реаговала на адекватан начин у случајевима неовлашћеног вршења археолошких истраживања. Иако то нису чести случајеви, њихово искуство говори да се дешавало да полиција није благовремено или није уопште изашла на терен по позиву, да није уследило покретање кривичног поступка итд.

Приликом позива или слања дописа полицији треба нагласити да је у питању кривично дело за које је предвиђена казна затвора у трајању до пет година (члан 353а Кривичног законика), нарочито ако је вршење кривичног дела у току а починиоци се налазе на лицу места.

Тражите да контакт успоставите са задуженим за криминалистичке послове (сузбијање општег криминалитета, Одељење криминалистичке полиције).

Уколико није уследила благовремена или адекватна реакција полиције, треба упутити притужбу.

Притужба се, у року од 30 дана од дана када није дошло до адекватне реакције полиције, подноси било којој организационој јединици МУП-а (полицијској станици, полицијској управи или полицијској испостави).

Притужба се може поднети писмено (поштом или електронским путем) или усмено на записник.

Детаље о поступку подношења притужбе можете видети на веб-сајту Министарства унутрашњих послова: www.mup.gov.rs

Уколико не будете задовољни првостепеним решењем у вези са притужбом, она ће бити уступљена Комисији за решавање притужби. Уколико бисте били незадовољни радом Комисије, притужба се може поднети Кабинету министра Министарства унутрашњих послова.

У том случају, адреса Министарства унутрашњих послова је:

Министарство унутрашњих послова

Кабинет министра унутрашњих послова

Булевар Михајла Пупина 2

11000 Београд

e-mail: info@mup.gov.rs

Треба имати у виду да је неовлашћено вршење археолошких истраживања кривично дело за које се гони по службеној дужности. Када је починилац затечен приликом извршења таквог кривичног дела, њега може ухапсити било ко, и то је тзв. грађанско хапшење (члан 292 Законика

о кривичном поступку). Затицање приликом кривичног дела односи се како на ситуацију при самом вршењу радње, тако и непосредно након ње, на пример приликом бекства или удаљавања са места где је дело учињено. Поред лишавања слободе приликом вршења „грађанског хапшења“, учиниоцу се може и ограничити кретање до доласка полиције. Лице које је на тај начин лишено слободе мора се одмах предати полицији или јавном тужиоцу. „Грађанско хапшење“ није једноставно а ни безбедно обавити, те свакако не може бити препоручљиво, али треба знати да и та могућност постоји.

ПРИРОДА КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРЕМА АРХЕОЛОШКОМ НАСЛЕЂУ И ПРЕДВИЂЕНЕ КАЗНЕ

Многи грађани су заинтересовани за прошлост, и оправдано се питају да ли бројне забране у вези са археолошким наслеђем значе да се не сме ни шетати по археолошком локалитетима? Наравно да није тако, ограничења се не односе на кретање и разгледање, већ искључиво на поступке који могу довести до физичког нарушавања археолошког наслеђа. Не тако ретко се дешава да љубитељи природе наиђу на археолошки локалитет који раније није био познат службама заштите културног наслеђа. Свака пријава или обавештење о затеченом археолошком наслеђу и његовом стању коју нам доставе планинари, хајкери, људи добре воље или пољопривредници драгоцена је за струку и заједницу. Ти људи најчешће нису упознати са чињеницом да је такво понашање и законска обавеза, већ се понашају у складу са својим моралним начелима и осећајем одговорности према заједничком добру, што је у потпуности у духу законских одредби.

Ипак, пракса показује да одредбе закона које се односе на културно и археолошко наслеђе често нису довољно јасне, не само грађанима већ и надлежним службама које би требало да поступају у случају њиховог кршења. У пракси се дешава да надлежни органи не реагују увек у складу са законом. Када случајеви и дођу до тужилаца, најчешће се захтевају казне на доњој граници законског минимума, или се чак поједина кривична дела третирају као прекршај. Због тога ће у овоме поглављу бити детаљније појашњена природа кривичних дела учињених према археолошком наслеђу. Посебна пажња посвећена је њиховој међусобној повезаности и последицама по заједницу (сл. 34).

У наставку текста ће бити представљена кривична дела која се у пракси најчешће јављају у вези са археолошким наслеђем, приказана редом којим обично настају у току једног незаконитог поступања.

Неовлашћено вршење археолошких радова

(Кривични законик, члан 353а)

Опис: Било која неовлашћена врста претрага уређајима који омогућавају проналажење археолошких предмета, објеката и структура (метал-детектором, магнетометром, георадаром и другим уређајима који се користе у те сврхе); било која неовлашћена ископавања, прекопавања и друге врсте вршења раскопа ради вршења потраге и проналажења археолошких предмета, објеката и структура (у било којим димензијама ископа: ручним алатом, механизацијом, ручним геолошким бушилицама – аугерима, моторним бушилицама и др.).

Штета која настаје: Неповратно штећење и/или попутно уништење археолошког контекста, структура и/или објекта; крађа археолошких предмета.

Предвиђена казна: Од шест месеци до пет година затвора и новчана казна.

Појашњења: Неовлашћено вршење археолошких ископавања и истраживања је свака претрага опремом или уређајем за откривање и проналажење археолошких предмета, као и вршење ископавања у потрази за археолошким предметима, објектима и структурама које се врши без дозволе коју је на основу Решења о одобрењу археолошких истраживања издало Министарство културе (о дозволама видети [стр. 45](#)).

Коришћењем недеструктивних метода (геофизичке методе) приликом горе наведених претрага за археолошким предметима, структурама и објектима прибављају се на неовлашћен начин подаци о имовини у државној својини (археолошко наслеђе), за које постоји основ сумње да се прикупљају ради даљег вршења противзаконитих радњи. Да би се прибавила дозвола Министарства културе за вршење геофизичких археолошких истраживања, неопходно је навести и јасан разлог због ког се врши прибављање података наведеним методама, гарантовати да ће она бити вршена по одређеној методологији, као и преузети обавезу да ће Министарству културе бити достављена комплетна документација настала током истраживања.

Уништење и оштећење туђе ствари

(Кривични законик, члан 212, став 3)

Опис: Поремећени, оштећени и/или уништени: археолошке структуре, објекти и археолошки контекст приликом вршења ископа, раскопа, бушења, минирања у оквиру археолошких локалитета (видети [сл. 27-33](#)).

Штета која настаје: У случају уништења или оштећења археолошког локалитета начињена штета је ненадокнадива и неповратна. Оштећење или уништење археолошких структура, објеката и археолошког контекста за последицу има трајно умањење или потпуни нестанак могућности за проучавање одређеног археолошког локалитета, одређеног периода прошлости, као и могућности презентације у будућности.

Предвиђена казна: Од шест месеци до пет година затвора.

Појашњења: На основу члана 32 Закона о културном наслеђу („Сл. гласник РС”, бр. XX) сви археолошки локалитети (евидентирани и неевидентирани) уживају трајну претходну заштиту. Законодавац је у члану 18 истог закона појаснио и да археолошко налазиште чини његов целокупан стратиграфски контекст у коме се налазе артефакти, геофакти, објекти и структуре.

Приликом квалификације дела у члан 212 Кривичног законика наводи се да се предвиђена санкција односи на дело учињено према културном добру, заштићеној околини непокретног културног добра, односно према добру које ужива претходну заштиту, без навођења висине штете исказане у новцу, јер је тај податак ирелевантан.

Приликом вођења преткривичног поступка неопходно је као експерте коснутовати/ангажовати археологе са теренским искуством из служби заштите археолошког наслеђа, а ради сагледавања и процене степена интензитета оштећења и/или уништења археолошког локалитета и његовог контекста.

Тешка крађа

(Кривични законик, члан 204, став 3)

Опис: Неовлашћено узимање археолошких артефаката са археолошких локалитета заправо је крађа државне својине.

Штета која настаје: У случају крађе археолошких артефаката, нарочито када се до њих долази неовлашћеним извођењем археолошких радова, штета је ненадокнадива и неповратна. Њихово нестручно узимање из археолошког контекста за последицу има трајно умањење или потпуни нестанак могућности за проучавање одређеног археолошког локалитета, одређеног периода прошлости, као и могућности презентације у будућности.

Предвиђена казна: Од једне до осам година затвора и новчана казна.

Појашњења: Археолошки артефакти који се налазе у оквиру археолошког локалитета, на и/или у земљи или води, спадају у државну својину (члан 33 Закона о културном наслеђу).

Сви предмети који се налазе у оквиру археолошког контекста (члан 18 *Закона о културном наслеђу*) такође уживају трајну претходну заштиту као део целине археолошког локалитета (члан 32 *Закона о културном наслеђу*).

Уколико је неко до археолошких предмета (артефаката) дошао вршећи неовлашћене археолошке радове, то значи да је имао јасну намеру да до њих дође на противзаконит начин, вршећи дело које се квалификује као тешка крађа.

До археолошких предмета се може доћи на више начина: случајни налаз, када постоји обавеза његовог пријављивања надлежнима (члан 33 *Закона о културном наслеђу*) (видети [стр. 89](#) – обавештавање о налазу); неовлашћеним археолошким радовима, што је кривично дело; илегалном трговином. Важно је знати да се до археолошких артефаката који су предмети илегалне трговине долази готово искључиво вршењем неовлашћених археолошких радова, односно тешком крађом.

Утаја

(Кривични законик, члан 207, став 4)

Опис: Прикупљање археолошких предмета до којих се дошло вршењем кривичних дела ради вршења њихове даље продаје и препродаје.

Предвиђена казна: Од једне до осам година затвора и новчана казна.

Појашњења: Археолошки предмети (артефакти) уживају трајну претходну заштиту и у државној својини.

Ко год дође у контакт са археолошким артефактима који уживају претходну заштиту, дужан је да без одлагања о томе обавести надлежну установу заштите и очувања културног наслеђа (члан 30, став 1, *Закона о културном наслеђу*), те се може сматрати да му је привремено поверена ствар која се налази у државној својини.

Оглушујући се о законске обавезе и избегавајући пријављивање надлежнима, особа која у поседу држи археолошки артефакт присваја га са могућом крађом намером да његовом даљом препродајом прибави додатну противправну имовинску корист.

Неовлашћено изношење и уношење културног добра

(Кривични законик, члан 221а)

Опис: Неовлашћено изношење или уношење културних добара или добара која уживају претходну заштиту подразумева и све археолошке предмете (артефакте) будући да по *Закону о културном наслеђу* они уживају претходну заштиту.

Предвиђена казна: Од шест месеци до пет година затвора, односно од једне до осам година уколико је дело извршено у односу на културно добро од изузетног или великог значаја.

Појашњења: Одобрење надлежног органа подразумева да је, у складу са Законом о културном наслеђу (чланови 108–110), добијена дозвола за привремен или трајан извоз културног добра, односно добра које ужива претходну заштиту.

Археолошки предмети и делови археолошког контекста се не могу трајно извести, односно изнети из Републике Србије (Закон о културном наслеђу, члан 108, став 2).

Република Србија је већ дуго времена позната као земља порекла, односно држава из које се неовлашћено износи велика количина археолошких предмета.

Последњих година све је приметније да Република Србија постаје и транзитна земља, преко које се врши илегални пренос археолошких предмета у треће земље.

Дежурни тужиоци често ово дело третирају као прекршај уместо као кривично дело.

Археолошки предмети који су одузети приликом откривања вршења овог кривичног дела морају се, након доношења правоснажне пресуде, доставити на трајно чување надлежном музеју. Уколико су у питању предмети који не потичу са територије Републике Србије, треба покренути поступак њиховог поврата у земљу порекла. Уколико потичу са територије Републике Србије, а није могуће утврдити тачно место налаза, треба их на трајно чување доставити Народном музеју Србије као матичној институцији за археолошке и нумизматичке предмете. Уколико потичу са територије Републике Србије и могуће је утврдити локалитет са ког потичу, предмети се достављају музеју који је територијално надлежан за простор на коме се налази археолошки локалитет.

Организовани међународни транспорт и трговина археолошким артефактима се сматрају једним од највећих извора за финансирање међународног тероризма.

* * *

Предвиђене казне за кривична дела против археолошког наслеђа су веома строге, што треба имати у виду пре него што се неко упусти у трагање за неолитским фигуринама, старим новцем, римским фибулама, средњовековним мачевима.

Знатижеља која некога подтсакне да, па пример, на своју руку ископава или георадаром снима неко старо утврђење или њиву на чијој површини има доста керамике, може имати епилог у непланирано дугом боравку у затвору.

Напомене за полицију и тужилаштва

Свако неовлашћено археолошко истраживање, у било ком облику - од употребе метал-детектора до прекопавања грађевинским машинама - представља кривично дело (члан 353а Кривичног законика). Ова одредба се примењује на сва археолошка налазишта, без обзира на постојање ознака на терену које указују на њихов статус. За ово кривично дело поступа се по службеној дужности, пријава грађана није неопходна да би полиција или тужилаштво покренули поступак.

Важно је нагласити да се приликом чињења противзаконитих радњи у вези са археолошким наслеђем у пракси се готово увек врши више међусобно повезаних кривичних дела (сл. 34 и 35).

У почетној фази незаконитих активности неовлашћена лица излазе на терен, користе метал детектор и/или геофизичке уређаје и изводе ископе већег или мањег обима, чиме чине кривично дело **неовлашћеног извођења археолошких радова** (члан 353а Кривичног законика).

Међутим, ако се током вршења ископа, ручно или механизацијом, оштете археолошки објекти, структуре и стратиграфски контекст, настаје и додатно кривично дело, **уништење и оштећење туђе ствари** (члан 212, став 3, Кривичног законика).

Сл. 34 Поједностављени приказ кретања археолошких артефаката приликом вршења кривичних дела (цртеж: А. Црнобрња)

Сл. 35 Повезаност кривичних дела према археолошком наслеђу (цртеж: А. Црнобрња)

Присвајајући археолошке предмете које су пронашли приликом вршења претходна два кривична дела, учиниоци врше и треће кривично дело, **тешку крађу** (члан 204, став 3, Кривичног законика) чиме не само да прибављају противправну имовинску корист, већ наносе непроцењиву штету културном наслеђу и јавном интересу.

Задржавајући археолошке предмете код себе ради даље продаје, односно пуштања у илегални промет, чине и четврто кривично дело, **утају** (задржавање противправно прибављене ствари) (члан 207, став 4, Кривичног законика). Знајући да је прибављена кривичним делом, та особа чини и пето кривично дело, **прикривање** (члан 221, став 4, Кривичног законика).

Четврто и пето кривично дело (утаја и прикривање) чине и лица која учествују у даљем прикривању, куповини и продаји. Уколико у незаконитим радњама учествује више лица која се удружују ради вршења наведених дела, наступа и кривично дело **удруживање ради вршења кривичних дела** (члан 346 Кривичног законика).

ЗАШТИТА АРХЕОЛОШКОГ НАСЛЕЂА КРОЗ ПЛАНСКА ДОКУМЕНТА

Археолошко наслеђе, као специфични део културне баштине, препознато је као универзални ресурс који припада читавом човечанству. На међународном нивоу је направљен договор на који начин се третира и чува археолошко наслеђе, а посебно у поступку планирања и коришћења простора. Резултат тог договора су међународне конвенције које је и Република Србија ратификовала (видети [стр. 29](#)).

Према том универзалном решењу, свака држава и сваки ниво власти дужни су да се на одређени начин баве заштитом и истраживањем археолошког наслеђа. То је нарочито важно у поступку израде планске документације и планирања изградње. Према важећим конвенцијама, у поступку израде планске документације неопходно је обавити претходна (превентивна) археолошка истраживања како би се дефинисао археолошки потенцијал простора који је предмет планирања, утврдио обим постојања археолошког наслеђа и одредиле даље смернице за очување тог наслеђа. Истовремено се дефинишу смернице око могућности будуће изградње тога простора. Дакле, наручиоци планске документације дужни су, између осталог, да финансирају археолошка истраживања за потребе планске документације. На основу нивоа планске документације дефинише се и ниво неопходних археолошких истраживања.

Иако су предвиђена на основу међународних конвенција, али и домаћег законодавства, по истом принципу као и заштита животне средине, превентивна археолошка истраживања се у припремним фазама израде планских докумената код нас не обављају.

Урбанистички планови – пракса

Основна заштита археолошког наслеђа обезбеђује се уз његов правилан третман кроз различите нивое планских докумената (Просторни план, План генералне регулације, План детаљне регулације и др. О врстама планских докумената и начину на који се доносе видети: <https://ministarstvoprostora.org/mali-vodic-za-citanje-planova/>

Учешће служби заштите непокретних културних добара у изради планских докумената предвиђа Закон о културним добрима (члан 75, тачка 2; члан 107), али и *Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа* (члан 5 и 6), коју је Република Србија ратификовала 2009. године („Сл. гласник РС”, 42/2009).

Република Србија је, као држава која је ратификовала Европску конвенцију о заштити археолошког наслеђа, преузела обавезу да поштује њене одредбе, које у члановима 5 и 6 предвиђају свеобухватну заштиту археолошког наслеђа кроз израду просторних и урбанистичких планских докумената (видети [стр. 37](#)). Такође, Република Србија се обавезала да у оквиру просторног и урбанистичког планирања равноправно третира археолошко наслеђе и животну средину, што подразумева и обезбеђивање финансијских средстава за претходна истраживања ради израде елабората о заштити археолошког наслеђа.

Увођењем поступка израде Студије заштите непокретних културних добара у оквиру последњих измена Закона о планирању и изградњи (видети [стр. 71](#)) Република Србија се приближила стандардима на које се обавезала ратификацијом Конвенције. Ипак, у пракси је примећено да питање потребе израде овакве студије и даље недоследно примењују како носиоци израде планских докумената, тако и поједини заводи за заштиту споменика културе.

Међутим, Република Србија је, као држава која је ратификовала Европску конвенцију о заштити археолошког наслеђа, обавезна да поштује ту конвенцију, која у чланови 5 и 6 предвиђа далеко већу и свеобухватнију заштиту археолошког наслеђа кроз израду планских докумената (видети [стр. 37](#)).

Такође, Република Србија је прихватила обавезу да у оквиру просторног планирања на исти начин третира археолошко наслеђе и животну средину, што подразумева и финансирање претходних истраживања ради израде одговарајућег елабората о заштити археолошког наслеђа.

Како би то требало да изгледа?

Уколико би се археолошко наслеђе у процесима израде планских докумената третирало попут заштите животне средине, а што је обавеза Републике Србије преузета ратификовањем Европске конвенције о заштити археолошког наслеђа, то би угрубо изгледало овако:

У току припреме израде одређених планских докумената неопходно је обавити рекогносцирање (видети [стр. 14](#), и [74-76](#) – *Студија заштите*), ради прибављања што релевантнијих података како због заштите археолошког наслеђа, тако и због што потпунијег информисања будућих инвеститора о оптерећењима која могу постојати на њиховим парцелама. Само на тај начин се може обезбедити оптимални квалитет и квантитет информација о тренутном стању археолошких локалитета у обухвату Планског документа.

Уколико за претходно није могуће обезбедити финансијска средства, у интересу јединице локалне самоуправе је да у плански документ буду унети сви, до тренутка покретања израде плана, познати археолошки локалитети. То није обавеза коју предвиђа Закон о планирању и изградњи, али он наручиоца израде планског документа не спречава да у њега унесе одредбе које сматра битним.

Последњим изменама и допунама Закона о планирању и изградњи предвиђена је могућност израде *Студије заштите културног наслеђа*, што би могао да буде велики корак у усаглашавању праксе у Србији са међународним конвенцијама и стандардима. Више о томе погледајте у поглављу *Студије заштите непокретних културних добара* (стр. 71-79).

Зашто је важно да сви познати археолошки локалитети буду наведени у планском документу?

Требало би да локалне самоуправе, као наручиоци израде планских докумената, инсистирају на уношењу свих познатих археолошких локалитета (о правним статусима археолошких локалитета видети [стр. 93](#)) не само због очувања археолошког наслеђа већ и из више разлога:

- спречавање могућности да инвеститор започне градњу на парцели која има „скривене терете“, и тиме буде непланирано оптерећен одлагањем почетка градње и додатним трошковима (о могућим последицама по инвеститора видети [стр. 84](#));
- очување необновљивог ресурса који у будућности може допринети одрживом развоју;
- уштеде у буџету спречавањем вођења евентуалних полицијских и тужилачких истрага, судских процеса, уколико дође до оштећења археолошког локалитета;
- омогућавање запошљавања правних и физичких лица из више сектора, најпре из локалне средине (видети [стр. 101](#));
- свако заштитно археолошко истраживање већ у року од 30 дана враћа у буџет до 50% уложених средстава (видети [стр. 101](#)).

Како да локалне самоуправе дођу до комплетног списка археолошких локалитета за израду планских докумената?

Неки заводи за заштиту споменика културе у Елаборатима о заштити културног наслеђа, сачињеним за потребе израде планских документа, наводе податке о свим регистрованим археолошким локалитетима, али многи их и не наводе. Слична је ситуација и са израдама новоуспостављених *Студија заштите непокретних културних добара* (видети [стр. 71-79](#)).

Локална самоуправа има право да инсистира да заводи доставе комплетне податке о археолошким локалитетима, а из горенаведених разлога – да би се спречиле касније компликације.

Најцелисходније би било предвидети обављање археолошких рекогносцирања у припремним фазама израде планских докумената. На тај начин би се прибавиле валидне информације о укупном броју, позицијама и габаритима археолошких локалитета, што би обезбедило адекватну заштиту археолошког наслеђа, али и тачне информације за будуће инвеститоре. Иако наше законодавство такав приступ не препознаје као обавезан, предвиђа га на основу члана 6 *Европске конвенције о заштити археолошког наслеђа*, коју је ратификовала и Република Србија (видети [стр. 38](#)).

Како утицати на израду планског документа

Прва и најважнија ствар јесте располагати правом информацијом у право време. Одлуке о изради планских докумената и оглашавање јавних увида у нацрте планских докумената често могу да „промакну“ заинтересованим лицима и установама.

Међутим, информације о покретању израде планских докумената, као и оглашавање јавних увида и рокова у којима се могу доставити примедбе, наручилац израде плана (локална самоуправа, покрајина или Република Србија) оглашавају у средствима јавног информисања и на својим веб-сајтовима.

Минимални подаци о заштити археолошког наслеђа који би морали да се налазе у сваком планском документу јесу навођење чланова 109 и 110 Закона о културним добрима (видети [стр. 31](#)), уколико за њега није израђивана и посебна *Студија заштите непокретних културних добара*. Ако се у нацрту планског документа не наводе ни те основне одредбе, то је јасан знак да се мора реаговати. Уколико из било ког разлога нисте у прилици лично да реагујете, за помоћ се увек можете обратити Српском археолошком друштву.

Како поднети примедбу током израде планског документа

О процесу израде планских докумената, како пронаћи информације о покретању њихове израде, како у њима пронаћи податке који вас интересују, као и о томе како упутити примедбе, најбоља упутства се могу наћи у публикацији *Mali vodič kroz planiranje gradova*, која је преко интернета доступна на адреси <https://ministarstvoprostora.org/wp-content/uploads/2023/06/mali-vodic-kroz-planiranje-gradova-1.pdf> (издала ју је организација *Министарство простора*).

Институције, удружења и остала правна лица, као и физичка лица, у процесу израде планских докумената могу подносити примедбе током израде планских докумената у оквиру два јавна увида.

Тада заводи за заштиту споменика културе, музеји, друге институције, удружења грађана и појединци могу инсистирати и на навођењу свих археолошких локалитета у оквиру текста плана, као и других мера за које сматрају да могу бити корисни за очување археолошког наслеђа, ако нису наведене у нацрту плана.

Локацијски услови и грађевинска дозвола

Како су археолошки локалитети специфични са становишта заштите јер се налазе испод површине земље и често није могуће знати да ли они постоје, могуће је да се приликом било каквих земљаних радова наиђе на до тада непознате остатке материјалне културе из прошлости, који у том случају уживају претходну заштиту по сили Закона.

У том случају извођач радова и инвеститор су по члану 109 Закона о културним добрима обавезни да радове зауставе и обавесте надлежну институцију за заштиту културног наслеђа (адресар на [стр. 107](#)).

Та обавеза се веома често избегава.

Доносилац планског документа може да предвиди обавезу уношења члана 109 Закона о културним добрима у Локацијске услове. На тај начин би инвеститори били додатно обавештени о одредби која већ постоји у планском документу.

Чак и ако се обавеза уношења члана 109 Закона о културним добрима у Локацијске услове не предвиди у планском документу, не постоји сметња да локална самоуправа уведе такву праксу. Готово сви плански документи већ садрже упућивање на члан 109 Закона о културним добрима, те не постоји препрека да он буде наведен и у Локацијским условима, а потом ии у грађевинској дозволи.

На тај начин би лица која планирају градњу на одређеној парцели само била додатно упозорена на обавезе које проистичу из одговарајућег планског документа. Треба водити рачуна и о томе да свако лице заинтересовано за коришћење одређеног земљишта не проучава детаљно планска документа, и управо због тога и тражи Локацијске услове. Тренутна пракса је да се у Локацијским условима не наводи члан 109 Закона о културним добрима, чиме се заправо заинтересовано лице не информише у потпуности о обавезама које могу да настану уколико приликом вршења било које врсте ископа наиђе на археолошке предмете и структуре.

Навођењем члана 109 Закона о културним добрима у Локацијским условима и грађевинској дозволи не би се само чувало археолошко наслеђе, вађ бина тај начин и лица која услове и дозволу добијају била додатно упозната са обавезом која проистиче из планског документа и умањио би се ризик да нехотице сама дођу у ситуацију да изврше кривично дело (члан 353а и 212 Кривичног законика, о законима видети [стр. 35-37](#)).

Заводи за заштиту споменика културе

Заводи могу и треба да у својим условима наведу и све познате регистроване археолошке локалитете на подручју обухвата планског документа, уз појашњење од какве је то важности за спровођење плана и будуће градитеље.

Дужност завода за заштиту споменика културе је да пружи информације о свим елементима културног наслеђа од значаја за спровођење планских докумената, односно доцнија уређења и градње на простору који план обухвата. Подаци о целокупном регистрованом археолошком наслеђу, а не само проглашеном и званично евидентираном, свакако представљају важне информације, јер ће, уколико наиђе на археолошке остатке, инвеститор по Закону бити обавезан да обустави радове.

Наручилац израде плана може одбити да унесе све регистроване археолошке локалитете, али ако у будућности буде дошло до неповољног развоја ситуације по инвеститора који наиђе на археолошке остатке, одговорност ће бити на доносиоцу плана, а не на заводима. С друге стране, заводи ће имати доказ да су благовремено покушали да пруже информације о свим постојећим археолошким локалитетима, и тиме употпуне плански документ.

СТУДИЈЕ ЗАШТИТЕ НЕПОКРЕТНИХ КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Шта је „Студија заштите непокретног културног добра” и на шта се односи?

Последње усвојене измене и допуне Закона о планирању и изградњи (видети [стр. 28](#)) увеле су у процес израде планских докумената праксу израде *Студије заштите културног добра*.

Овај инструмент је важан корак у планирању просторних решења која обухватају подручја на којима се налазе културна добра, било да је реч о заштићеним просторно културно-историјским целинама, градителском наслеђу или археолошким локалитетима.

Према члану 2, тачка 78, овог закона се наводи: „78) Студија заштите непокретних културних добара за потребе израде планских докумената израђује се за заштићене просторно културно историјске целине и друге просторне целине за које је утврђен статус непокретног културног добра, за објекте у границама непокретних културних добара од изузетног значаја и културних добара уписаних у Листу светске културне и природне баштине, објеката у заштићеној околини културних добара од изузетног значаја са одређеним границама катастарских парцела и објеката у заштићеној околини културних добара уписаних у Листу светске културне и природне баштине”.

Оваква формулација оставља питање да ли се обавеза израде Студије односи и на археолошке локалитете који нису утврђени као културна добра (о правном статусу види [стр. 92](#))? Међутим, *Закон о културном наслеђу* јасно утврђује да се сви археолошки локалитети, евидентирани и неевидентирани, налазе под трајном претходном заштитом ([стр. 34](#)). Сходно члану 29 истог закона, на те локалитете примењује се исти принцип заштите као и на културна добра, што подразумева да је израда Студије заштите неопходна и за подручја која садрже археолошке потенцијале – налазишта под трајном претходном заштитом.

Сходно наведеном, обавеза израде *Студије заштите непокретних културних добара* постоји у свим случајевима када се приступа изради планског документа који обухвата подручје са археолошким локалитетима, било да су они већ утврђени као културна добра, евидентирани као археолошка налазишта или представљају непознате и неистражене локалитете, или када се процени да подручје има археолошки потенцијал који због неистражености, још увек није потврђен.

Ко доноси одлуку/мишљење о потреби израде Студије заштите културних добара у Србији

Одлуку о потреби израде Студије заштите културних добара доноси надлежни завод за заштиту споменика културе на основу увида у простор обухваћен планом и доступне документације. Носилац израде планског документа дужан је да пре доношења одлуке о изради плана прибави мишљење територијално надлежног завода о потреби израде Студије.

С обзиром на то да израда Студије може подразумевати обимне кабинетске анализе, као и спровођење даљинских и теренских истраживања, рок за њену израду може износити и до 12 месеци.

Ко финансира израду Студије заштите непокретних културних добара

Трошкове израде Студије и свих неопходних истраживања сноси наручилац израде планског документа, у складу са законом и условима дефинисаним у одлуци о изради плана.

Шта треба да садржи Студија заштите непокретних културних добара

Студија заштите непокретних културних добара представља стручни документ који треба да обухвати све аспекте заштите археолошких и других непокретних културних добара и добара која уживају претходну заштиту на подручју обухваћеном планом. Овај документ омогућава превентивну заштиту археолошких и културних вредности пре него што дође до интервенције у простору, усклађивање планских и конзерваторских политика и поштовање међународних стандарда и домаћих пракси. Она садржи:

- идентификацију културних добара и добара под претходном заштитом, као што су археолошки локалитети, споменици, заштићене целине, зоне заштите и друге релевантне вредности;
- процену стања и ризика која обухвата анализу очуваности добара, угрожености услед урбанизације, промене намене земљишта, изградње, и инфраструктурних радова;
- мере заштите и очувања, што подразумева дефинисање режима заштите, препоруку за истраживање и интеграцију у просторне планове;
- препоруке за интеграцију културних добара у планска решења које садрже услове за очување аутентичности, визуелног интегритета и приступачности.

За која планска документа и колико детаљно се израђује археолошки део Студије

За планове различитих нивоа и намена, у оквиру израде Студије заштите културног добра спроводиће се различити обими и врсте археолошких истраживања (сл. 36). У случају планова вишег реда, археолошки део Студије најчешће ће бити ограничен на кабинетске, такозване деск-анализе (преглед података из званичних евиденција надлежних завода, националних база података, као и релевантне стручне и научне литературе). Теренска истраживања у тим случајевима, због обима обухвата плана, неће бити спровођена. Ипак, у овим планским документима неопходно је предвидети обавезу израде Студије заштите у свим наредним плановима нижег реда који се односе на обухваћено подручје.

Плански документ	Деск-анализа	LiDAR анализа	Рекогносцирање	Ниво плана
Просторни план Републике Србије	+	-	-	Стратешки
Регионални просторни план	+	-	-	Стратешки
ППППН	+	+	+	Стратешки*
ПП јединице локалне самоуправе	+	*	*	Стратешки*
ГУП	+	-	-	Стратешки
ПГР	+	*	*	Регулациони
ПДР	+	+	+	Регулациони

Сл. 36 Неопходна кабинетска и теренска истраживања у зависности од нивоа планског документа (цртеж: А. Црнобрња)

Када су у питању Просторни планови подручја посебне намене, без обзира на то да ли се односе на велике инфраструктурне радове (гасоводи, путеви, железнице, ветро и соларни паркови и слично), изградње на већим подручјима (индустријски и стамбени комплекси и др.), истраживање и експлоатација минералних сировина или заштите природна подручја, спровођење археолошких истраживања за потребе израде Студије мора бити обавезно (о хијерархији планских докумената видети *Mali veliki pojmovnik urbanističkog planiranja* – <https://rs.boell.org/sites/default/files/2023-02/pojmovnik-publication.pdf>).

Претходна теренска археолошка истраживања обавезно се спроводе за све површине за које постоје основане индикације да ће земљиште мењати намену.

То се посебно односи на подручја где се планира:

- пренамена пољопривредног или шумског земљишта у грађевинско,
- изградња инфраструктуре (путеви, железнице, гасоводи, далеководи, производни енергетски објекти),
- индустријски и стамбени комплекси,
- истраживање и експлоатација минералних сировина и др.

Каква археолошка истраживања су неопходна за израду Студије

У зависности од нивоа разраде планског документа зависиће и детаљности дела Студије који се односи на археолошко наслеђе, односно обим кабинетских и теренских истраживања која је неопходно спровести (сл. 36).

Деск-анализа

Ова врста анализе подразумева кабинетски рад током ког се проверавају сви расположиви подаци о археолошким локалитетима у обухвату планског документа. Истраживање се засива на подацима из стручне литературе, евиденција и база података институција заштите културних добара, као и на специфичној обради картографске грађе и доступних авио, сателитских и LiDAR снимака.

У појединим случајевима, у зависности од нивоа и карактера планског документа, биће потребно да се у оквиру деск-анализе изврши и археолошка анализа аерофотографија, сателитских снимака и LiDAR снимака из ваздуха (види [стр. 11-13](#) и [сл. 3](#)). На пример, археолошка анализа LiDAR снимака треба да буде обавезна за планове одређених нивоа којима се третира простор који раније није био обухваћен изградњом, док је таква анализа за ПДР урбаног језгра излишна. Археолошка анализа LiDAR снимака подразумева сагледавање специфичних морфолошких параметара на снимцима, који могу указивати на постојање археолошких структура или других облика наслеђа. Уколико се приступи оваквом виду анализе, неопходно је извршити и теренски обилазак ради провере стања на уоченим локацијама.

На основу свих прикупљених података, у оквиру деск-анализе, врши се интерпретација стања, процена нивоа постојећих и потенцијалних ризика по археолошко наслеђе и препорука за даље кораке кроз спровођење рекогносцирања, геофизику или заштитна/сондажна ископавања. Израдом деск-анализе руководи надлежни завод за заштиту

споменика културе, или се тај посао или делови посла могу поверити и другој институцији. У сваком случају, коначну реч о резултатима деск-анализе даје територијално надлежни завод за заштиту споменика културе.

Подаци који чине крајњи резултат деск-анализе морају садржати и геореференциране просторне податке, који могу бити коришћени у одговарајућим софтверима које користе и израдиоци планског документа (GIS програми, CAD програми и слично).

За ову фазу истраживања није неопходно прибавити дозволу за археолошка истраживања од министарства надлежног за послове културе.

Рекогносцирање

Археолошко рекогносцирање подразумева детаљан преглед површине терена у потрази за индикаторима који могу указивати на постојање археолошких локалитета, као и проверу стања већ познатих локалитета који су раније истраживани (види [стр. 14](#)).

Ова врста истраживања није неопходна за израду *Студија* које прате планове највишег ранга (Просторни план Републике Србије, Регионални просторни план, видети [сл. 36](#)).

Међутим, археолошко рекогносцирање постаје неопходно када се израђују плански документи регулационог, односно оперативног нивоа. Оно се често предвиђа као обавезан извор података за израду *Студије* за потребе Просторних планова подручја посебне намене, као и Планова генералне регулације који могу обухватати зоне непосредног спровођења ([сл. 36](#)).

Уколико постоји потреба за додатним потврђивањем присуства археолошких остатака испод површине тла, у оквиру рекогносцирања може бити предвиђено и спровођење других метода, попут геоархеолошких бушења и геофизичких испитивања.

Да би се отпочело са теренским радом на археолошким рекогносцирањима, обавезно је прибављање дозволе код Министарства културе (види [стр. 45-46](#)).

Обим теренских археолошких истраживања која ће се спроводити у оквиру израде *Студије* зависиће од природе и нивоа планског документа (видети [сл. 36](#)).

Важно је напоменути и следеће специфичности везане за фазу археолошког рекогносцирања:

- за археолошко рекогносцирање неопходно је прибављање одговарајућег одобрења/дозволе од Министарства културе, у складу са законом;

- рекогносцирања се не могу успешно спроводити у било које доба године, јер су њихови резултати условљени могућношћу уочавања евентуалних покретних налаза и структура на површини земљишта;
- рекогносцирања се по правилу спроводе у периоду новембар–април;
- будући да се током рекогносцирања улази у приватне парцеле, неопходно је прибављање сагласности њихових власника уколико се планирају геофизичка испитивања и/или геоархеолошка бушења, и уколико оне већ нису експорисане;
- сви просторни подаци у извештајима морају бити геореференцирани да би могли бити коришћени у одговарајућим софтверима које користе и израдиоци планског документа (GIS програми, CAD програми и слично).

Какве су последице ако се не уради *Студија заштите културних добара*

Ако се изостави израда *Студије* или се у оквиру њене израде не спроведу сва неопходна истраживања, нико тиме не може бити на добитку. Заправо, све укључене стране ће, пре или касније, претрпети штету.

Први пропуст који може настати јесте уколико носиоци израде планских докумената пропусте да затраже мишљење завода за заштиту споменика културе о потреби израде *Студије*. Тај пропуст се у складу са законом мора исправити, и мишљење о потреби израде *Студије* се мора тражити. Међутим, последица наведеног пропуста може бити двојака. Израда планског документа тада може знатно каснити, јер за израду студије може бити потребно и до 12 месеци. У таквим случајевима се, најчешће, за кашњење оптужује надлежни завод, и на њега се врше притисци да *Студију* изради у што краћем року. Због природе пре свега археолошког наслеђа, дужина израда *Студије* тражи извесно време, а зависи и од периода године и временских услова (видети [стр. 14](#)). Такви пропусти и продужења рокова последица су неажурности носилаца израде планског документа.

Други пропуст, који се такође дешава у пракси, јесте да на упит о потреби израде *Студије* надлежни завод одговори да није потребна њена израда, јер на неком простору нема проглашених културних добара и евидентираних археолошких локалитета. Када су у питању обухвати планова у оквиру којих се налази земљиште које ће мењати намену у грађевинско, такав приступ је погрешан. Иако се носиоцима израде

планског документа, као и потенцијалним инвеститорима на предметном простору, може учинити да ће имати мањи утрошак времена и новца, крајњи ефекат може бити супротан.

Изостављање прикупљања свих расположивих података о археолошком наслеђу и необавештавање будућих корисника земљишта о његовом постојању најпре доводи у опасност само археолошко наслеђе. Његово случајно откривање тек током извођења земљаних радова за потребе неке врсте градње најчешће води оштећењу. Чак и када се радови благовремено обуставе због случајног проналаска археолошког наслеђа, оно је најчешће већ делимично оштећено или уништено.

Штета настаје и за самог инвеститора, често вишеструка. Поуздајући се у информације из планског документа за који није урађена ваљана *Студија*, може се започети са ископима и градњом у доброј вери да на парцели не може постојати никакво „изненађење“. Уколико се приликом радова наиђе на археолошке остатке и структуре, обавеза инвеститора је да радове обустави и обавести надлежну институцију заштите (види [стр. 80](#)). У том случају мора се проћи кроз процедуре описане на [стр. 82-83](#) овог приручника.

Неретко инвеститори наставе са ископавањем, мислећи да ће све проћи са прекршајном одговорношћу. Међутим, као што смо раније видели, наставак радова подразумева и уништавање дела или целог археолошког локалитета, што је кривично дело (види [стр. 84](#)).

Уколико није урађена адекватна *Студија*, уз спровођење одговарајућег нивоа археолошких истраживања, или није уопште урађена, потенцијални инвеститори се могу наћи у ситуацији да им се трошкови непланирано повећају, да се планирани рокови знатно продуже, да градња на парцели или њеном делу можда и не буде могућа, а уз то им прети и могућа кривична одговорност.

Због свега тога је у Закон о планирању и изградњи уведена институција израде *Студије заштите културног добра*. Сврха израде *Студије* и спровођење свих неопходних истраживања није да додатно оптерети наручиоца планског документа, већ да обезбеди да план буде потпунији и прецизнији, а да будући инвеститори могу рационалније да планирају своје активности.

УПОЗОРЕЊЕ за кориснике кредита међународних финансијских институција

Интензивни развој и изградња великих инфраструктурних (путеви, гасоводи), енергетских (ветро и соларне електране) и рударских комплекса најчешће су пројекти финансирани из кредита, а некада и

грантова међународних финансијских институција (WB, EIB, EBRD). Иста средства се често користе и за реконструкције путева, изградњу објеката и уређења земљишта.

Међународне финансијске институције су развиле сопствене стандарде и политике заштите животне средине и друштвених аспеката, које зајмопримаци морају да поштују. У њима су прецизно дефинисани принципи и процедуре процене утицаја и ризика, као и минимални услови за управљање тим утицајима. Уколико су национални прописи ригорознији од банчиних политика, пројекат се реализује у складу са домаћим процедурама. Поред заштите животне средине, људских права и друштвених питања, као посебни стандарди у овим политикама међународних финансијских институција дефинисана је и област културног наслеђа (IFC ESP PS 8, EBRD ESP Performance Requirement 8, EIB ESS Standard 10). Закон о планирању и изградњи се увођењем праксе израде *Студије заштите непокретног културног добра* унеколико ускладио са наведеним стандардима. Важно је истаћи да и пословне банке које кредитирају пројекте у оквиру система ових институција примењују исте обавезе.

Ако се ти стандарди не поштују, може доћи до правних последица као што су повлачење финансијских средстава, отказивање пројеката, повећања каматних стопа, плаћање пенала или оштре критике на међународном нивоу. Поред тога, држава као зајмопримац може изгубити могућност за добијање будућих инвестиција. То значи да последице по зајмопримца могу бити, у финансијском смислу, изузетно високе. Притом, финансијске последице према зајмодавцу неће ослободити зајмопримца од обавеза поштовања процедура везаних за културно наслеђе и археолошко наслеђе, што ће само још додатно увећати непланиране трошкове.

Према овим стандардима предвиђена је израда више пратећих докумената о културном наслеђу који по потреби могу предвидети и додатна археолошка истраживања. Израда *Студије заштите културних добара* само је почетни корак у заштити археолошког наслеђа при развоју неке инвестиције. Уколико је констатовано присуство културног и археолошког наслеђа, често ће бити неопходно да се израде и посебна Процена утицаја на културно наслеђе (CHIA – Cultural Heritage Impact Assessment) и План управљања културним наслеђем (CHMP – Cultural Heritage Management Plan). Ови документи, у сарадњи са надлежним заводом за заштиту споменика културе, прецизно дефинишу услове, мере ублажавања, динамику истраживања, одговорности страна и поступке усаглашавања са радовима на терену инвеститора и службе заштите културног наслеђа током свих фаза реализације пројекта.

Због свега наведеног треба на време мислити на неопходност да *Студија* буде урађена стручно и на време, нарочито у погледу археолошког наслеђа, које може бити врло „непредвидиво“. А то је лако учинити, само треба инсистирати на поштовању закона и на комплетно и квалитетно спроведеним археолошким истраживањима за потребе израде *Студије*. Одлука о њеној изради, по закону, треба да буде донета на самом почетку процеса развоја неке инвестиције, односно пре доношења одлуке о изради планског документа. И у том случају важи изрека да „ко уђе у погрешан воз, све станице ће му бити погрешне“. О томе треба мислити на време.

ШТА РАДИТИ КАДА СЕ ПРИЛИКОМ ГРАДЊЕ НАИЋЕ НА АРХЕОЛОШКЕ ОСТАТКЕ

У случају да се приликом било које врсте земљаних радова, или радова под водом, наиђе на археолошке предмете или структуре извођач и инвеститор су, по члану 109 Закона о културним добрима, дужни да радове без одлагања обуставе, налазе обезбеде на лицу места и о томе одмах обавесте надлежну институцију за заштиту културних добара (адресе на [стр. 31](#)) и полицију.

О примени наведених одредаба закона бригу воде надлежне институције за заштиту културних добара, односно надлежни завод за заштиту споменика културе који прописује мере техничке заштите које подразумевају и различите видове археолошких истраживања.

Као основни степен археолошких интервенција може се схватити археолошко праћење земљаних радова, приликом којег стручњаци прате ископавања за изградњу предвиђеног објекта. Уколико се наиђе на археолошке налазе, доноси се одлука о даљем наставку радова и прописују додатне мере техничке заштите, односно да ли ће и у којој мери они бити прекинути ради обављања заштитних археолошких истраживања. Предвиђање вршења археолошког праћења земљаних радова применљиво је: када постоје индикације да ће се наићи на археолошке налазе, али се не сматра да они могу бити знатни; када су у питању велики инфраструктурни радови, који се изводе на великим површинама те није могуће познавање археолошког потенцијала целокупне трасе. На тај начин се остварује оптимална сарадња инвеститора и службе заштите у датим околностима, будући да се рачуна с најмањим могућим утрошком времена и новца.

Уколико постоје индикације да се на локацији предвиђеној за изградњу налазе знатни археолошки остаци, предвиђају се заштитна археолошка истраживања која претходе изградњи. Ако постоји претпоставка да су могући археолошки налази знатнији, логично је да ће за њихово истраживање бити неопходно више новца и времена. Уколико би се у том случају приступило археолошком праћењу радова, с планираним могућим заштитним ископавањима, такав приступ би био неповољнији и по инвеститора и по службу заштите. Прекидање већ започетих грађевинских радова непланираним археолошким истраживањима знатно би коштало инвеститора, а разни притисци који се тада врше на

археологе неповољно утичу на квалитет истраживања и заштиту. Због тога је у таквим случајевима боље предвидети претходна археолошка истраживања.

Међутим, и заштитна археолошка истраживања која претходе изградњи имају својих ограничења. У пракси се најчешће обављају када је већ израђен пројекат објекта чијој изградњи претходе. Таква ситуација доводи до тога да се у случају проналаска знатнијих непокретних археолошких остатака поставља питање: шта с њима? На који начин их, уколико су изузетно важни, презентовати? У том случају долази до додатног непланираног продужетка укупних радова.

У тај део процеса заштите требало би да се укључи и држава, односно њени органи на различитим нивоима власти, ради обезбеђења поштовања одлука служби заштите. Али, као што ћемо и видети, управо се ту наилази на највеће проблеме. Неретко се, нажалост, дешава да представници власти (на свим нивоима) одлуче да интерес инвеститора поставе изнад општег, јавног интереса оличеног у заштити, презентацији и могућој економској експлоатацији археолошког наслеђа.

Да би се такве ситуације благовремено предупредиле, најцелисходније би било да се археолошка истраживања, на локацијама за које се оправдано претпоставља да могу садржати знатне и важне остатке прошлости, обаве пре почетка самог планирања изградње. Тако би се на време упознало са карактером археолошког наслеђа, што би омогућило његову валоризацију и доношење препоруке за даљи третман. С друге стране, инвеститор би пред собом имао чисту ситуацију, парцелу без скривених оптерећења и с јасно одређеним пропозицијама за њено даље коришћење. Финална одлука би морала да се доноси на основу анализе и уз усклађивање става служби заштите, хтење инвеститора и студије изводљивости и исплативости у којима би држава требало да извага како јавни интерес, тако и дугорочну одрживост и исплативост различитих приступа коначном решењу.

У теорији то тако изгледа, а ваљало би да и пракса не одступа од законских одредаба, правила струке и јасног утврђивања јавног интереса. У пракси, нажалост, ситуација ни приближно не одговара жељеном и препорученом. Најчешће се све завршава на праћењу радова ископавања земље, заштитна археолошка истраживања се не изводе у задовољавајућем обиму и интензитету, а претходна истраживања, на основу којих би се тек приступало планирању, готово и да не постоје као категорија у Србији. Права валоризација, адекватна презентација и ваљана економска експлоатација објеката откривених приликом заштитних археолошких истраживања такође су реткост.

Шта се дешава након што инвеститор пријави археолошки налаз?

Након пријаве налаза археолошких остатака приликом изградње, надлежна институција за заштиту обавезна је да изађе на лице места и процени какав поступак ће бити предузет:

а) снимање налаза, његово подизање и праћење даљих земљаних радова

б) обустава радова и спровођење заштитних археолошких истраживања у оквиру неопходних габарита, који не прелазе површину предвиђену за изградњу.

Трошкове истраживања по закону је дужан да финансира инвеститор изградње.

Како сазнати да ли се на парцели налази археолошки локалитет

Заводи за заштиту споменика културе располажу информацијама о постојању великог броја археолошких локалитета, али се на археолошке налазе може наићи и на местима за које не постоје подаци у надлежним институцијама за заштиту.

Уколико се у планским документима наводе сви познати археолошки локалитети, о томе би информацију требало да добијете од надлежне службе за урбанизам. На тај начин бисте на време били упознати са свим могућим додатним трошковима.

Уколико надлежна служба за урбанизам не располаже адекватним информацијама о археолошким локалитетима, можете се обратити територијално надлежном заводу за заштиту споменика културе (адресе на [стр. 107](#)).

Чињеница да у планском документу постојање неког археолошког локалитета није наведено, а он се налази на вашој парцели, не ослобађа вас обавеза предвиђених по члану 109 и 110 Закона о културним добрима (видети [стр. 31](#)).

Шта радити ако се на парцели налази археолошки локалитет

У том случају најбоље је на време се јавити територијално надлежном заводу за заштиту споменика културе, чак и ако вас урбанисти не упуте на такав приступ.

Када се обратите заводу они би требало да вам издају услове и мере техничке заштите. Поред већ постојеће законске обавезе пријаве евентуалног налаза могу захтевати археолошко праћење земљаних

радова, када ћете можда сносити и трошкове за неколико радних дана једног археолога на терену; могу предвидети спровођење претходних археолошких истраживања на простору предвиђеном за изградњу, чије сте трошкове ви као инвеститор у обавези да сносите.

Након вршења претходних археолошких истраживања завод може донети следеће одлуке:

- да је изградња могућа без посебних мера заштите археолошког наслеђа;
- да је изградња могућа уз дефинисање посебних мера заштите археолошког наслеђа;
- да изградња на месту на коме се налази археолошко наслеђе није могућа.

Највероватнија је прва могућност, док се друга и трећа могу очекивати пре свега на релативно малом броју значајнијих, већ познатих археолошких локалитета. Уколико се наиђе на грађевинске остатке од интереса за Републику Србију, надлежни завод ће у договору са Републичким заводом и Министарством културе и информисања израдити мере техничке заштите откривених остатака.

На инвеститору је да одлучи да ли жели да гради на некој парцели или неком њеном делу уз сношење трошкова археолошких истраживања, а на урбанизму да га упозна са постојећим оптерећењима.

Зашто је инвеститор обавезан да плати заштитна археолошка истраживања?

Ово питање људи често постављају. Питају се због чега би сносили трошкове за нешто што је државно власништво. Управо у томе и јесте ствар – археолошко наслеђе припада Републици Србији, али се налази испод земље или воде, па за њега често и не знамо док нека градња не почне. Међутим, за око 20.000 археолошких локалитета знамо где се налазе. Када неко одлучи да на археолошком локалитету гради или експлоатише земљиште дубљим радовима, морао би да пита власника археолошког наслеђа (Републику Србију) како да се односи према њеној имовини.

Као што би инвеститор о свом трошку морао да измести инфраструктуру која се налази у габариту планиране изградње, или би морао да је заобиђе и не планира градњу на том месту, исти однос мора да има и према археолошком наслеђу. И једно и друго су у државном власништву, и због тога су и казне за оштећење или уништење како инфраструктуре тако и археолошког наслеђа веома строге (видети [стр. 36](#)).

Ако се зна где су локалитети, зашто их археолози већ нису истражили?

Потребно је схватити да су археолошка ископавања само један део археолошких истраживања. Сврха археологије као засебне науке и струке није да се археолошки ископа све, а археолози нису особе које лутају са ашовом на рамену и копају редом локалитете док их све не ископају. Археолошко наслеђе не припада археолозима већ припада држави и друштву, а археолози су само стручњаци и научници које држава упошљава да би се бавили проучавањем и заштитом археолошког наслеђа.

Регистрованих археолошких локалитета у Србији има око 20.000, а претпоставља се да има 3 или 4 пута више оних који још увек нису откривени. Археолози не финансирају сами археолошка истраживања. Археолошка истраживања локалитета који нису непосредно угрожени изградњом финансирају различити нивои власти, од локалне самоуправе до Републике Србије, као и изградњу водовода, болнице или пута. Систематска археолошка истраживања су дуготрајан и скуп процес (види [стр. 11-23](#)), те се њима приступа по приоритетима (осим ако нису у питању она заштитна, која финансира инвеститор).

Принципи заштите археолошког наслеђа налажу да се ископавању локалитета, као инванзивној методи, не приступа без преке потребе и без исцрпљивања свих недеструктивних метода истраживања (видети [стр. 16](#)).

Шта може да ми се догоди ако не пријавим археолошки налаз, већ наставим да градим?

Уколико неко наиђе на археолошке остатке (покретне или непокретне), а притом не заустави радове и не обавести надлежне, санкције могу бити вишеструке.

Закон о културним добрима предвиђа новчану казну, али то је најблажа казна.

Завод за заштиту споменика, као и грађевинска инспекција, по закону су дужни да обуставе радове и захтевају спровођење заштитних археолошких истраживања о трошку инвеститора ([сл. 37](#)).

Уколико се инвеститор оглуши о решење завода о обустави радова и настави их, против њега може бити поднета и кривична пријава. Могућа је затворска казна у трајању до 5 година за оштећење или уништење археолошког налазишта које ужива заштиту, до 3 године за регистроване локалитете по члану 212, став 3, и члану 353а Кривичног законика (о законима видети [стр. 27](#), о казнама [стр. 58](#)).

Сл. 37 Процедуре у случају уништавања археолошког локалитета приликом изградње (цртеж: А. Црнобрња)

УПОЗОРЕЊЕ за надлежне

(заводе, грађевинску инспекцију, полицију, комуналну милицију)

Уколико извођач и/или инвеститор радова након упозорења завода, а нарочито након доношења решења о обустави радова настави са уништавањем археолошког локалитета, то се мора третирали као кривично дело (члан 212, став 3, и члан 353а Кривичног законика), за које се кривична пријава подноси по службеној дужности.

Уколико надлежни за заштиту споменика културе или градњу не реагују у складу са законом, и не поднесу кривичну пријаву против извођача или инвеститора који уништава археолошко наслеђе, и сами могу бити кривично гоњени.

То предвиђа члан 332, став 2, Кривичног законика, који гласи:

„Службено или одговорно лице које свесно пропусти да пријави кривично дело за које је сазнало у вршењу своје дужности, ако се за то дело може изрећи пет година затвора или тежа казна, казниће се затвором од шест месеци до пет година.”

ЗАШТО ЈЕ ВАЖНО ДА ИНВЕСТИТОР НА ВРЕМЕ БУДЕ ОБАВЕШТЕН О ПОСТОЈАЊУ АРХЕОЛОШКОГ ЛОКАЛИТЕТА

У уводном делу *Приручника* навели смо економски интерес и незнање као две директне опасности по археолошко наслеђе. Ако је финансијска добит интерес који очигледно у крајњој инстанци угрожава археолошко наслеђе, треба сагледати какав економски бенефит наслеђе може донети појединцима, заједници и државном буџету, а потом пажљиво испланирати на који начин и на које адресе пласирати информације о томе.

Мора се вршити стални притисак на надлежне, на свим нивоима, да се придржавају закона, уз указивање на конкретне мере које се од њих очекују. Како то може изгледати у случају израде планских докумената или планирања инфраструктурних пројеката, показаћемо кроз један пример.

По археолошко наслеђе спорни члан 18 Закона о изменама и допунама закона *о планирању и изградњи* у супротности је са члановима 5 и 6 *Европске конвенције о заштити археолошког наслеђа*, коју је Република Србија ратификовала 2009. године. Међутим, приликом доношења тог новог члана Закона о планирању и изградњи, очигледно се није водило рачуна о специфичностима археолошког наслеђа, али ни о међународним конвенцијама као и другим законима Републике Србије.

Стриктно поштовање спорног члана Закона о планирању и изградњи заправо може довести до још неповољније ситуације приликом изградње било ког инфраструктурног пројекта, или других врста објеката, не само по наслеђе већ и по инвеститора и извођача.

Навешћемо два могућа сценарија развоја ситуације:

Пример 1 (инсистира се на Закону о планирању и изградњи, негирају се струка, други закони и међународне конвенције)

– Приликом планирања изградње у обзир су узети само археолошки локалитети који су проглашени за културно добро или унети у званичну евиденцију (пред проглашење), а нису узети у обзир сви регистровани локалитети, нити су извршена додатна рекогносцирања;

– Приликом земљаних радова долази до оштећења археолошких локалитета (који нису узети у обзир због Закона о планирању и изградњу и *Упутства*);

- Надлежна институција за заштиту културних добара, по члану 109 Закона о културним добрима, обавезна је да донесе решење о обустави радова;

- Уколико се радови не обуставе, било ко може поднети кривичну пријаву на основу члана 212 и 353а Кривичног законика РС;

- Радови се обустављају, води се кривични поступак против извођача/инвеститора, врше се археолошка истраживања када је локалитет већ оштећен;

- На тај начин сви су на губитку, и извођач радова и инвеститор и археолошко наслеђе, што значи да су на губитку грађани Републике Србије, по више основа.

Пример 2 (ради се по правилима струке и у сагласности са Законом о културним добрима, Кривичним закоником и међународним конвенцијама)

- Благовремено се врше детаљна рекогносцирања простора у обухвату планских докумената;

- На основу тога се планирају претходна археолошка истраживања, неопходно време и трошкови за њихово извођење;

- Обављају се претходна и заштитна археолошка истраживања, пре израде пројекта за изградњу и издавања грађевинске дозволе;

- Врши се валоризација откривенога, уз евентуалне могућности презентације појединих објеката (уколико се за тим укаже потреба);

- На основу резултата археолошких истраживања дефинишу се мере заштите и параметри неопходни за планирање и пројектовање;

- Израђује се планска или урбанистичка документација која је у складу са мерама заштите;

- Издаје се грађевинска дозвола за простор који је археолошки дефинисан;

- Извођач радова приступа свом послу са сигурношћу да неће имати додатних одлагања због евентуалних значајнијих археолошких налаза;

- Врши се даље археолошко праћење земљаних радова, при чему не треба рачунати на веће налазе;

- Сви су на добитку: извођење радова на градњи тече без застоја (што се тиче археологије), археолошко наслеђе је истражено а оно које би било презентовано доносиће додатне користи грађанима Србије.

- Уколико су у питању велики инфраструктурни радови, средства за заштитне археолошке радове се обезбеђују из међународних кредита.

На тај начин уложена средства у археологију бивају и брзо враћена у буџет. Током сваког текућег месеца истраживања, директно у буџет се враћа око 50 % уложенога (преко пореза, доприноса ПДВ-а, акциза), а притом се отвара могућност и за дугорочнији економска корист, презентацијом и коришћењем откривенога.

Читав горенаведени замишљени сценарио подразумева само једно – да институције за заштиту непокретних културних добара инсистирају на спровођењу свих позитивних законских решења која се односе на заштиту археолошког наслеђа. То подразумева и веома непријатну ситуацију у којој треба поднети кривичну пријаву против онога ко уништава археолошко наслеђе, а то могу бити како различити нивои власти, тако и велики инвеститори и велика грађевинска предузећа. То јесте крајњи механизам у процесу заштите археолошког наслеђа, али он постоји и његово коришћење је могуће.

СЛУЧАЈНИ НАЛАЗ

Приликом грађевинских радова, обраде земље, копања септичке јаме, па чак и током обичне шетње кроз природу може се случајно наићи на археолошке налазе. Они могу бити покретни и непокретни (видети [стр. 39](#)). Такве налазе треба пријавити најближој територијално надлежној институцији за заштиту културних добара – заводу за заштиту споменика културе или музеју, уколико је ближи месту налаза (адресар на [стр. 107](#)).

Шта да радите када нађете неки археолошки предмет или видите оштећен археолошки локалитет?

Поступак је следећи:

1) Уколико је до налаза дошло приликом копања земље, законска обавеза је да се радови обуставе и налаз обезбеди до изласка на терен надлежних.

2) Забележити или запамтити позицију на којој су налази откривени или примећени.

Неопходно је да то учините довољно прецизно да стручњаци могу да пронађу место налаза и дођу до њега. Уколико је у питању налаз приликом копања земље, надлежне ћете сами дочекати. Прецизан опис места налаза може бити дат и на следеће начине: описно, уз препознатљиве оријентире на терену (испред броја X, у улици тој и тој; на путу од села А ка селу Б, трећа њива десно од раскршћа за село В); можете оставити свој контакт уколико је у питању ваш посед или уколико сте спремни да стручњацима завода или музеја лично покажете место налаза. Најпрецизније место налаза можете запамтити уколико знате да помоћу коришћења смартфона GPS-ом забележите координате, које ћете послати имејлом или издиктирати приликом разговора телефоном.

3) Фотографишите место налаза, уколико сте у могућности.

Приликом пријављивања налаза заводу или музеју питаће вас и да опишете оно што сте видели. Описи људи ван струке често су недовољно прецизни и информативни, али ако имате и фотографије, биће много лакше споразумети се.

4) Пре него што се обратите заводу или музеју, препоручљиво је да запишете основне податке о условима налаза:

а) место и позиција (видети изнад);

- б) шта сте тачно видели (покретни или непокретни налази);
- в) која је врста материјала у питању (керамика, кости, зидови од камена или опека, метални предмети итд.);
- г) која је количина у питању (нпр. зидови широки 1 м, један ар њиве под расутом керамиком и опеком, 5 новчића, посуда са новцем, три копља, запечена земља на два метра испод површине, растурене велике опеке и кречни малтер итд.);
- д) околности под којима је дошло до открића (уочено на њиви током шетње, откривено током копања темеља, примећено у обали пута итд.);
- ђ) да ли се уочено налази на површини, профилу укопа, избаченој земљи, на којој је дубини пронађено.

Често особа која нам се јавља буде узбуђена како због открића археолошких остатака, тако и због ситуације у којој непознатом лицу мора да одговара на питања која можда није очекивала. Мала припрема отклања те непријатности.

5) Обратити се археолозима у територијално надлежном заводу или музеју.

Најбоље је да том приликом инсистирате да вас одмах споје са археолозима из институције којој се обраћате. Тако ће се обезбедити најбржа реакција надлежне институције. Такође се можете одлучити да контактирате и са медијима, уколико сматрате да о уништавању археолошког наслеђа треба да буде обавештена и шира јавност.

Приликом обавештавања надлежног завода и/или музеја надлежне можете подсетити и који су закони прекршени:

Уколико је до оштећења археолошког локалитета дошло приликом ископавања земље током грађевинских или инфраструктурних радова, а о томе нису обавестили надлежни завод, прекршен је члан 109 Закона о културним добрима. Ако је том приликом оштећено археолошко налазиште које је проглашено за културно добро или је под претходном заштитом, уз члан 109 Закона о културним добрима прекршен је и члан 212, став 3, Кривичног законика.

Уколико је археолошки локалитет оштећен услед активности трагача, прекршен је члан 353а Кривичног законика.

Да ли налазачу припада нека награда?

Сваки случајно откривени елемент археолошког наслеђа, покретни или непокретни, мора бити пријављен у року од 24 часа надлежној установи заштите (контакте видети на [стр. 107-127](#)) или министарству надлежном за унутрашње послове, то јест полицији (Закон о културном наслеђу, члан 31, став 1).

Случајно откривени археолошки предмети по закону припадају држави, али је предвиђено и да налазачу може припасти новчана награда. Та могућност се односи само на случајеве у којима приликом радова, ако до открића није дошло приликом вршења ископавања у оквиру грађевинских или било које друге врсте послова за чије обављање је неопходно прибављање посебног одобрења или дозволе, односно уколико до открића није дошло на већ регистрованом археолошком налазишту или археолошком локалитету, у ком случају се откривени елементи археолошког наслеђа имају предати надлежној установи заштите и без права на откуп (Закон о културном наслеђу, члан 31, став 3). Уколико је, на пример, до проналаска археолошких предмета дошло приликом копања за водовод, градњу куће или током рударских радова, у тим случајевима не постоји право на новчану награду, јер је за те радове претходно неопходно прибавити посебно одобрење или дозволу. Исто важи и ако је до случајног открића дошло на већ регистрованом археолошком налазишту или локалитету.

Висину новчане награде одређује музеј коме се предмет предаје на чување, то јест територијално надлежни музеј или Народни музеј Србије.

Може се десити да музеј не буде заинтересован за откуп неких предмета. У том случају, као и када се ради о налазима од мањег значаја, предмет може да остане код налазача али уз одређене услове, које прописује надлежни музеј коме је конкретни налаз пријављен. Иако се предмет не налази у музеју, он мора да буде евидентиран и третиран на одговарајући начин.

Обавеза власника је да га чува на одређени начин, да га не уништи, да се брине о његовој физичкој безбедности, а уколико одлучи да га отуђи, о томе мора да обавести територијално надлежни музеј, који има право првенства приликом откупа.

КАКО АРХЕОЛОШКИ ЛОКАЛИТЕТ ПОСТАЈЕ КУЛТУРНО ДОБРО

Мештани неког краја неретко и сами препознају значај археолошког наслеђа. Најчешће је у питању искрена лична повезаност са неким локалитетом, остацима утврђења, старог црквишта и др., што рађа жељу да то место буде спасено, реконструисано, показано другима, јер људи осећају повезаност са њим и понос што се тако нешто налази баш у њиховом крају. Тамо где постоји такав однос према наслеђу – постоји и добра нада да ће оно бити сачувано.

Међутим, то је тек почетак, и пред заинтересованим мештанима и грађанима стоји дуг пут до реализације. Прва ствар коју треба сазнати јесте да ли је тај локалитет утврђен као културно добро. Ако није, неопходно је покренути иницијативу да тај археолошки локалитет добије статус културног добра.

Каква је процедура да археолошки локалитет постане културно добро?

Сама законска процедура је једноставна, питање утврђивања непокретних културних добара регулисано је на основу чланова 41–4 Закона о културном наслеђу. У пракси то, укратко, изгледа овако:

- Територијално надлежни завод за заштиту споменика треба да прикупи одређене врсте информација, на основу којих ће бити сачињен елаборат који ће садржати све неопходне податке. За прикупљање тих информација неопходно је обавити и археолошка истраживања у одређеном обиму.

- Надлежни завод доставља предлог за утврђивање културног добра и елаборат Републичком заводу за заштиту споменика културе, сачињава се образложење о разлозима због којих би неки археолошки локалитет (или други споменик културе) требало да буде проглашен за културно добро и обављају још неке неопходне радње.

- Предлог за утврђивање се доставља Министарству културе.

- Министарство културе предлог одлуке о утврђивању културног добра прослеђује, ради давања мишљења, Министарству финансија, Канцеларији за придруживање ЕУ и Републичком секретаријату за законодавство.

– Када се окончају све горенаведене процедуре, Министарство културе предлог одлуке о утврђивању непокретног културног добра доставља Влади Републике Србије, која о његовом усвајању одлучује на седници.

Које су правне категорије археолошких локалитета?

У Србији, као и у већини других земаља, сви археолошки локалитети уживају трајну претходну заштиту. То значи да након што се сазна за неки нови археолошки локалитет, он по сили закона трајно ужива претходну заштиту, без обзира на то да ли је проглашен за културно добро или не. Да би археолошки локалитет био утврђен као културно добро, неопходно је да се спроведе одређена процедура, која подразумева и истраживања и административни процес (сл. 38).

Сл. 38 Процедура правне заштите археолошког наслеђа (цртеж: А. Црнобрња)

Регистрован археолошки локалитет – Тако називамо све археолошке локалитете за које знамо да постоје. Тренутно их је око 20.000 у Србији, а тај број и даље расте, са сваким новим рекогносцирањима. Сви они по закону уживају трајну претходну заштиту. По неким проценама можемо очекивати да постоји још 60–80 хиљада археолошких локалитета које тек треба да откријемо.

Евидентиран археолошки локалитет – О неком археолошком локалитету можемо да поседујемо бројне информације, на њему могу бити вршена и археолошка ископавања, али он неће уживати претходну заштиту по сили закона. Да би се започело са процесом утврђивања археолошког локалитета за културно добро, неопходно је да он буде и евидентиран. То је само један посебно прописан формулар, па иако можда поседујемо хиљаде сатрана документације о неком археолошком локалитету, претходну заштиту ће уживати тек кад се званично попуни евиденциони картон. Са правне стране гледано, и регистровани и евидентирани археолошки локалитети уживају једнаку претходну заштиту (члан 32 Закона о културном наслеђу).

Културно добро / археолошко налазиште – У делу текста изнад могли сте прочитати каква је процедура прописана да би археолошки локалитет стекао статус културног добра (стр. 92). Да би се испунили сви тражени услови, неопходни су новац за основна истраживања и време да се све неопходно обави. Проблем је у томе што у свим заводима у Србији ради само 31 археолог, и што новца неопходног да се изврше све потребне радње нема довољно да би се на иоле већем броју локалитета благовремено обавила неопходна истраживања. То је резултирало тиме да су само 203 археолошка локалитета стекла статус културног добра од 1948. до 2019. године.

Морамо подсетити да је, иако Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре приликом израде планова „признаје“ само локалитете који уживају статус претходне заштите или културног добра, свако уништавање било ког археолошког локалитета, без обзира на његов правни статус, кривично дело.

Како заинтересовани могу помоћи да археолошки локалитет буде проглашен за културно добро?

Иницијативу за покретање поступка за утврђивање археолошког локалитета за културно добро могу покренути и заинтересовани грађани: локална самоуправа, организације, удружења грађана, појединци и други.

Уколико се неко одлучи за покретање такве иницијативе, мора бити спреман и на додатне напоре и ангажмане. Само мишљење или „осећај“ да би неки локалитет требало или да би могао да буде проглашен за културно добро није довољно.

Да би се образложили разлози због којих би локалитет требало да добије статус културног добра, неопходно је прибавити одговарајуће

информације, а оне се, када је реч о археолошким локалитетима, прикупљају преко археолошких истраживања. То подразумева податке од оних који су евентуално раније публиковани, до крајњих анализа археолошких истраживања, планова, техничке документације итд (видети [стр. 11-23](#)).

Заинтересована група грађана можда у неким случајевима може да обезбеди средства за неопходан обим археолошких истраживања, али то најчешће није случај. Због тога је неопходно најпре се обратити локалној самоуправи, јер ће општина или град моћи да помогну у прибављању средстава. **Локална самоуправа** то може учинити на следеће начине:

- Из сопствених средстава, финансирајући археолошка истраживања која ће водити територијално надлежни завод за заштиту споменика културе или музеј (уз претходни договор са тим институцијама, која истраживања треба да уврсте у свој план рада) или конкуришући самостално или преко својих јавних институција на одговарајуће јавне конкурсе.

- Суфинансирањем, делимично из сопствених средстава а делимично из средстава за која ће код Републике Србије конкурисати територијално надлежни завод или музеј (на одговарајућим конкурсима код Министарства културе, Министарства правде итд.).

- Комбинујући горенаведене изворе средстава и могућност прибављања оних додатних из спонзорстава и донација.

- Помажући донацијама у услугама: геодетских снимања, уступања података о различитим врстама премера и снимања земљишта којима располаже, уз обезбеђивање смештаја и хране за чланове археолошке екипе, уз обезбеђивање физичких радника, кроз донације у услугама рада одговарајуће механизације, те уз позајмљивање одговарајуће опреме, и на друге начине.

- Уз уграђивање одредаба о посебном статусу и начину коришћења археолошког локалитета у планска, развојна и стратешка документа и пре него што се утврди да је реч о културном добру.

Најважније је да од самог почетка о свему буду информисане и у све укључене територијално надлежне институције за заштиту културних добара – завод и музеј. На тај начин ће се најрационалније планирати след радњи које ће водити заштити археолошког локалитета, његовом утврђивању као културно добро и укључивању у одрживи развој краја. Више о користима које се могу остварити кроз истраживање и добро коришћење археолошког локалитета видети на [стр. 98-103](#).

ШКОЛЕ И АРХЕОЛОШКО НАСЛЕЂЕ

Једина ствар коју ђаци о археологији могу да прочитају током редовног образовања у својим уџбеницима јесте – погрешна. Кратка дефиниција да је „археологија помоћна наука историји“ уједно је и једина непотпуна реченица о археологији присутна у уџбеницима историје. Колико је и сам такав став погрешан, можете увидети читајући уводна поглавља овог приручника. Ако уз то неке школе ђацима понуде да о археологији више сазнају кроз „предавања“ разних удружења која упућују и на вршење незаконитих радњи, и у којима нема особа са одговарајућим образовањем и знањем, не треба да нас чуди присуство хиљада трагача по њивама, планинама и пећинама Србије.

Да би неко поштовао и чувао културну наслеђе своје земље, а тиме и оно археолошко, најпре треба да научи нешто о његовом значају; зашто наслеђе треба чувати и како га сачувати. Основне ствари о томе деца би требало да науче у школама. Културно, а посебно археолошко наслеђе нису присутни у школским програмима као посебне дисциплине. Међутим, садржаји о културном и археолошком наслеђу могу бити уљкучени кроз предмете као што су историја, географија, грађанско и ликовно васпитање, или кроз додатну наставу и школске секције.

На овоме месту нећемо давати детаљна упутства шта би се све у вези с тим могло учинити, јер би то могла бити тема читавог новог приручника. Навешћемо само неколико кључних ставки.

– Уколико наставници одређених наставних предмета желе да ђацима пруже додатне садржаје у вези са наслеђем, као и археологијом, за помоћ и савет се у локалу увек могу обратити најпре територијално надлежним музејима и заводима за заштиту споменика културе (контакти на [стр. 107-127](#)).

– Највећи број музеја већ има припремљене садржаје за децу школског узраста (радионице, предавања), и релативно лако ћете моћи да се договорите о њиховој реализацији, било у просторијама музеја или ваше школе.

– Уколико школи неко предавање о културном наслеђу, а нарочито археологији, понуде удружења грађана или појединци, добро проверите какав је садржај у питању и ко га нуди. У школама не раде особе специјализоване за област заштите културног наслеђа, нити археолози. О квалитету и валидности програма који се нуди вашој школи можете се

посаветовати са стручњацима из музеја или завода, да бисте били сигурни да ђаци неће бити погрешно подучавани, или у неким случајевима усвајати „знања“ која би их наводила на кажњиве поступке.

– У оквиру већине јединица наставног предмета историје може се пуно постићи уз додавање само неколико реченица у вези са локалним културним наслеђем. Кад год је то могуће, уз одређену лекцију се могу навести и примери из непосредног окружења који припадају периоду који се обрађује. Није исто ако деца из Смедеревске Паланке уз лекцију о праисторији морају да уче о локалитету Винча код Београда, и ако се уз то исприча неколико реченица о Медведњаку или Селевцу. Ваци из Александровца ће запамтити да постоје Голубачка и Смедеревска тврђава, али када чују причу о Кознику, који је у њиховом комшилуку, то оставља другачији утисак. Сазнања о вредностима и значају културног наслеђа у месту у коме живимо пре свега могу много да значе за стварање здравог локалпатриотизма. На тај начин ће данас дете, а сутра родитељ, више ценити пре свега крај у коме живи, а уз то се и више потрудити да се наслеђе сачува и пренесе будућим генерацијама.

За информације о примерима из вашег окружења које можете искористити за такав приступ настави, такође се можете обратити надлежним музејима и заводима за заштиту споменика културе.

Ово су само неки од примера који се могу искористити и применити. Кроз сарадњу са надлежним музејима и заводима за заштиту можете уговорити и развити разне моделе сарадње, у зависности од тога какви су захтеви школе у којој предајете, као и могућности које културна баштина у вашем крају нуди. Деца која науче да уважавају и поштују културно наслеђе свога краја, кад одрасту, трудиће се и да га сачувају, а неки од њих ће можда и знати да га користе боље од нас данас.

АРХЕОЛОШКО НАСЛЕЂЕ КАО РАЗВОЈНА МОГУЋНОСТ

У уводном делу овога приручника навели смо економски интерес и незнање као две директне опасности по археолошко наслеђе. Ако је финансијска добит интерес који очигледно у крајњој инстанци угрожава археолошко наслеђе, треба сагледати какву економску корист наслеђе може донети појединцима, заједници и државном буџету, а потом пажљиво испланирати на који начин и на које адресе пласирати информације о томе.

Као што је већ наглашавано у овом приручнику, када сви претходни механизми који треба да штите археолошко наслеђе затаје, или буду заобиђени и игнорисани (сл. 39 обојено плавим), на сцену ступају археолози као представници институција за заштиту. Било да је у питању борба око правилног третмана археолошког наслеђа у планским документима, или директно спасавање археолошког локалитета од кашика грађевинске механизације, то је тренутак у коме се археолози боре са економским интересима супротне заинтересоване стране. А заправо је у питању сукоб јавног и приватног интереса. Када се дође до тога да на неком локалитету или подручју треба обавити претходна или заштитна археолошка истраживања, поред инвеститора и представници власти (на свим нивоима) у томе виде пре свега додатни и нужни трошак који треба свести на најмању могућу меру.

Ако бисмо покушали да на тас замишљене ваге ставимо с једне стране утрошак новчаних средстава за заштитна археолошка истраживања а на други значај археолошког наслеђа, како би се то могло „извагати“? Такво „вагање“ би било задатак озбиљне студије исплативости, која би у обзир морала да узме не само новчане износе који се улажу и добијају већ и много шире гледиште.

Законска и цивилизацијска, лична и колективна обавеза јесу очување културне баштине, а тиме и археолошког наслеђа, које представља један од темеља у стварању и очувању идентитета држава које га баштине. Поред тога што на такав приступ обавезују наши закони и ратификоване међународне конвенције, очување и адекватно коришћење археолошког наслеђа указују и на очекивани степен цивилизацијског достигнућа у развоју једног уређеног друштва.

Наведено би већ требало да буде довољан разлог да се схвати због чега археолошко наслеђе треба третирати на бољи начин но што се данас то чини у Србији.

Међутим, и економске користи које се могу остварити уз правилан третман археолошког наслеђа, од његовог открића преко истраживања до крајњег коришћења, такође могу бити велике.

Када се археолошко наслеђе третира као оптерећење

Уколико се археолошко наслеђе и неминовност претходних и заштитних археолошких истраживања виде само као оптерећење, штета је далеко већа од количине новца који на сама истраживања треба утрошити. Резултат таквог приступа јесу планска документа која не третирају археолошко наслеђе на адекватан начин, или инвеститори чији посао подразумева земљане радове који по сваку цену покушавају да избегну финансирање археолошких истраживања и поред прописане законске обавезе.

У таквим случајевима долази до компликација које штету наносе свима (сл. 39 црвено). Тада у директну конфронтацију долазе институције за заштиту, које су дужне да обуставе већ захуктале радове, да би се приступило заштитним археолошким истраживањима. Уколико инвеститор настави са радовима упркос обустави коју је донео завод, ризикује подношење кривичне пријаве. Тада се у цео процес укључују и полиција, тужилаштво суд... а све је то детаљно објашњено у Примеру 1 на стр. 86. Међутим, све то представља трошење времена и новца.

Инвеститор ће, поред заштитних археолошких истраживања, можда морати да плати и додатне казне и судске трошкове. Такође ће изгубити новац и због обуставе радова, јер ће машине стајати, радници неће бити упослени, продужиће се рокови за завршетак посла. Повећаће се и буџетски расходи државе због вођења поступака различитих врста служби.

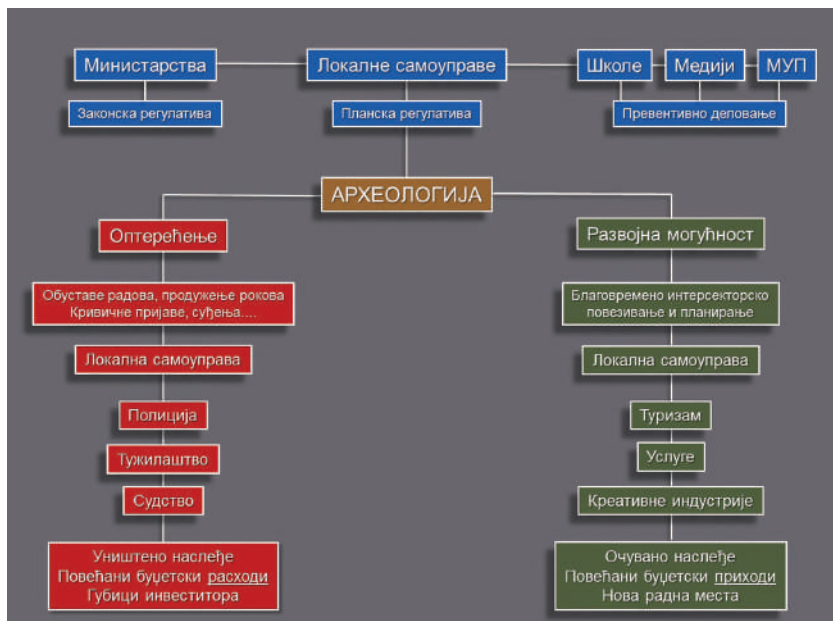
Археолошко наслеђе ће најпре бити оштећено иницијалним нестручним откривањем, а можда и потпуно уништено, што ниједна казна не може да надокнади. Изгубиће се и могућност коришћења археолошког наслеђа у будућности, како за стицање нових знања, очувања културног идентитета државе и народа, тако и за коришћење његових економских потенцијала.

У том случају су сви на губитку, а то није реткост у Србији. То је директна последица игнорисања значаја археолошког наслеђа и обавеза које прописују закони и међународне конвенције, као и неадекватног укључивања археолога у процесе планирања доносиоца одлука.

Археолошко наслеђе као развојна могућност

Да би се археолошко наслеђе искористило као потенцијал за развој, неопходно је најпре остварити благовремено интерсекторско

повезивање и планирање. На тај начин се могу на време створити оквири у којима ће се археолошко наслеђе адекватно заштитити, правилно третирати, али и на време планирати како се може укључити у рад других сектора (сл. 39 зелено).

Сл. 39 Археолошко наслеђе: превентивна заштита (плаво), последице које настају када се третира као оптерећење (црвено), предности које пружа када се схвати као извор могућности (зелено) (цртеж: А. Црнобрња)

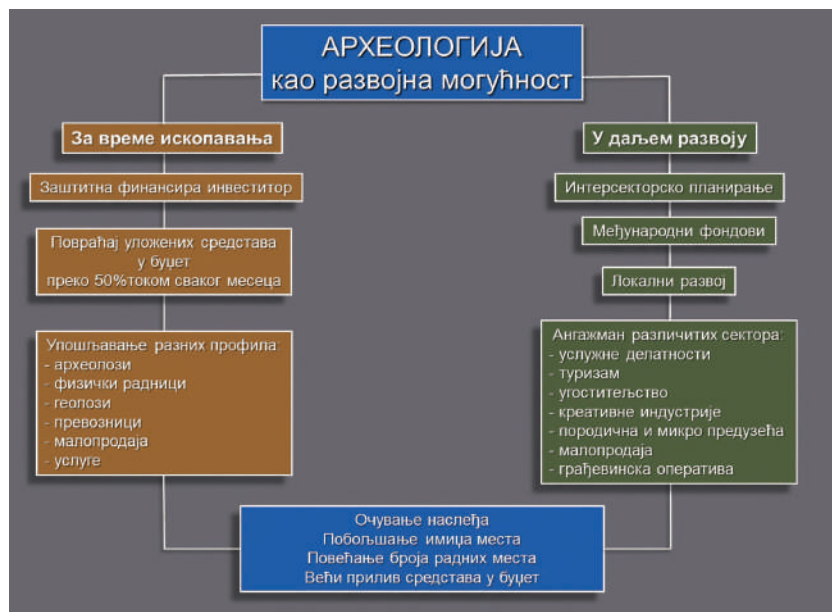
Више пута смо у овом приручнику наглашавали разне аспекте због којих се археолошко наслеђе мора чувати. Овом приликом ћемо указати и на директне економске користи које оно може донети.

Већ током самих заштитних археолошких истраживања, она доносе прве економске користи власнику археолошког наслеђа – Републици Србији. Заштитна археолошка истраживања ће у највећем броју случајева имати обавезу да финансира инвеститор. У случајевима мањих градњи то су углавном приватна физичка или правна лица, а када су у питању велики инфраструктурни радови, то могу бити страни инвеститори али и локална самоуправа, покрајина или Република Србија.

Последњих деценија сведочили смо пракси да, када су у питању велики инфраструктурни пројекти, Република Србија није предвиђала оптимално неопходна средства за заштитна археолошка истраживања.

Средства су повлачена из међународних кредита и штедело се где год се то могло. А у случају заштитних археолошких истраживања то није имало лоше последице само по археолошко наслеђе већ и по државни буџет.

Током заштитних археолошких истраживања директан повраћај уложених средстава у буџет на месечном нивоу износи око 50% (поре-зи, доприноси, ПДВ, акцизе итд.), док фирме које се баве нискоградњом то чине у износу 25–30%. Археолошка истраживања су један од бољих начина да се средства из међународног кредита што брже и у што вишем износу врате у буџет (сл. 40 браон). С друге стране, и током заштитних археолошких истраживања привремено се отвара не мали број рад-них места. Поред упошљавања археолога, упошљавају се и стручњаци других профила, физички радници, ангажују се превозници, користе се услуге за обезбеђивање смештаја и хране, повећава се обим малопро-даје у местима где се ради. Археолошка истраживања подразумевају упошљавање оперативе као и грађевински сектор, али то надлежни не примећују. Већа средства обезбеђена за заштитна истраживања би тако омогућила и веће упошљавање, већи директан поврат новца у буџет, али пре свега и квалитетније обављена археолошка истраживања.

Сл. 40 Археолошко наслеђе као развојна могућност (цртеж: А. Црнобрња)

Од квалитета података који се обезбеде током археолошких истраживања директно зависи и могућност коришћења археолошког наслеђа након самих теренских истраживања (сл. 40 зелено).

Морамо напоменути да неће сваки археолошки локалитет бити вредан конзервације и презентације пронађених непокретних налаза и објеката на лицу места. Такви случајеви се чине најпогоднијим за презентацију и даље коришћење, али нити се такве ситуације често срећу, нити је то неопходно да би археолошко наслеђе допринело развоју једног краја.

Добро коришћење археолошког наслеђа се може осмислити кроз сарадњу сектора заштите културног наслеђа и креативних индустрија, на много различитих начина. Презентације и брендирање у чијем осмишљавању, на пример, могу помоћи дизајнери и програмери, такође могу допринети већем промету разних услужних делатности и малопродаје, раду породичних и малих предузећа и другом. Добра пракса и добре идеје могу бити подржане и кроз различите републичке и међународне конкурсе, где од значаја може бити и помоћ локалне самоуправе.

Код таквог приступа сви су на добитку: археолошко наслеђе је сачувано и/или проучено, инвеститор има јасну ситуацију, рокове и трошкове пред собом, држава остварује буџетске приходе, археолошко наслеђе ствара нове могућности за даљи развој заједнице.

Напомена за локалне самоуправе – расписивање тендера

Последњих петнаест година у Србији је присутна пракса расписивања тендера за избор вршиоца заштитних археолошких истраживања. Да би се предупредиле могуће компликације, треба обратити пажњу на поједине делове тог процеса.

- Неопходно је на време остварити пуну сарадњу са надлежним заводом за заштиту споменика културе, чије су учешће и/или помоћ неопходни у читавом процесу планирања, расписивања и реализације тендера.

- Надлежни завод за заштиту споменика културе прописује услове и мере техничке заштите по којима ће се претходна и/или заштитна археолошка истраживања вршити, и контролише процес спровођења тих мера.

- Неопходно је, приликом процењивања вредности тендера, односно капацитирања послова и обима финансијских средстава за археолошка истраживања, консултовати се са надлежним заводом за заштиту споменика културе.

– Поред самих археолошких истраживања (недеструктивних и деструктивних), обавеза инвеститора је да обезбеди и средства за заштиту, чување, публикување и излагање добара која се открију. На те трошкове такође треба рачунати приликом одређивања вредности тендера, а помоћ се тада може потражити и од надлежног музеја, коме ће предмети бити предати ради заштите, чувања и излагања.

– Веома је важно када ће претходна и/или заштитна археолошка истраживања бити спроведена. Њих треба обавити пре издавања грађевинске дозволе, а најбоље за све стране јесте да она буду обављена и пре израде коначног пројекта изградње.

– Тендер за претходна и/или заштитна археолошка истраживања треба расписати као самосталан. Погрешно је да истраживања буду предвиђена у оквиру грађевинског тендера, као једна од позиција.

– Као извођачи радова на тендеру могу конкурисати само институције које по закону могу да врше археолошка истраживања (види [стр. 45](#)). Ниједно друго правно лице не може добити дозволу за археолошка истраживања. Када су у питању примене недеструктивних метода (нпр. геофизичка истраживања), специјализована фирма за те врсте услуга не може конкурисати за посао на самом тендеру, већ ће њу ангажовати институција која има дозволу за археолошка истраживања.

КО СУ ЧУВАРИ АРХЕОЛОШКОГ НАСЛЕЂА

Када се постави питање ко чува археолошко наслеђе, најпре се помисли на археологе. Међутим, ситуација је знатно сложенија. Најпре, не раде сви археолози у институцијама за заштиту културног наслеђа. Заводи за заштиту споменика културе су институције задужене за заштиту непокретних културних добара и у њима је запослен [31](#) археолог. Музеји су институције задужене за заштиту покретног културног наслеђа и у њима ради око 100 археолога. Уз њих је још око 100 археолога запослено у научним институцијама. Право да донесу решење о обустави радова на терену имају само заводи за заштиту споменика културе, а [31](#) археолог који ради у њима обавља и послове ископавања, истраживања, издавања услова и још многе друге. Услед недовољног броја археолога запослених у сектору заштите културног наслеђа, а нарочито непокретних културних добара, капацитети институција су недовољни у односу на територију и број археолошких локалитета које треба штитити.

Али, када археолози запослени у институцијама за заштиту културних добара буду приморани да спасавају археолошко наслеђе, то је сигнал да су затајили сви претходни механизми заштите, и све институције које су то могле да спрече.

Хијерархија заштите и очувања археолошког наслеђа заправо изгледа овако:

1) Законска регулатива

Закони које припремају министарства, усваја Влада и доноси Народна скупштина Републике Србије стварају оквир заштите културног наслеђа, па тиме и археолошког наслеђа. У уводном делу овог приручника било је више речи о томе који се закони директно, а који индиректно односе на археолошко наслеђе.

2) Превентивна заштита

Превентивна заштита археолошког наслеђа је широко поље деловања, које се у највећој мери обезбеђује кроз рад локалних самоуправа, комуналне милиције, полиције, школа, медија, као и завода и музеја.

– *Локалне самоуправе* имају највећи утицај на превентивну заштиту археолошког наслеђа, кроз доношење различитих нивоа урбанистичких планова (видети [стр. 65](#)), развојних планова за различите

области кроз које археолошко наслеђе укључује у одрживи развој (туризам, млади, култура итд.), усмереним расписивањем конкурса за доделу финансијских средстава, сарадњу са другим секторима.

– *Комунална милиција* је по закону обавезна да води рачуна о културном наслеђу.

– *Полиција* својим деловањем, кроз препознавање и спречавање неовлашћеног вршења археолошких истраживања и дела која из тога проистичу, не само да обезбеђује санкционисање кршења закона већ и превентивно делује на могуће будуће починиоце. Кроз сарадњу са институцијама за заштиту културних добара и локалном самоуправом, превентивно деловање полиције може бити и шире.

– *Школе* такође могу допринети превентивној заштити археолошког наслеђа на више начина, кроз саму наставу али и кроз пажљив избор садржаја које уводе кроз сарадњу са спољним сарадницима (видети [стр. 94](#)).

– *Медији* могу допринети професионалним извештавањем о археолошком наслеђу, његовом стању, значају, али уз вођење рачуна о избору сарадника и начинима извештавања.

– Грађани кроз своје интересовање и деловање, било као појединци или удружења грађана, кроз лична залагања и активизам могу значајно да допринесу очувању археолошког наслеђа.

– *Заводи за заштиту споменика културе и музеји* у свему горенаведеном могу да помогну, како кроз своје редовне активности, тако и у случајевима када морају бити укључени у процесе израде планских докумената (заводи), или приликом планирања и реализације било које горенаведене активности.

3) Директна заштита

Археолози – Присутни су током свих делатности превентивне заштите, кроз директно или индиректно укључивање институције за заштиту, а непосредно су задужени за интервенције на терену. Они су ти који ће зауставити или организовати заустављање радова услед којих се оштећује и уништава археолошко наслеђе, спровести истраживања, дати мишљење о даљем третману. Али постоје ствари у вези са директном заштитом које археолози и институције за заштиту културног наслеђа не могу да обаве.

Полиција – Такође мора да делује у појединим случајевима: неовлашћеног вршења археолошких истраживања, одбијања обустављања земљаних радова приликом којих се оштећује или уништава археолошко наслеђе, недопуштања представницима институција за заштиту да остваре увид када се тако нешто дешава.

Тужилаштва – Имају кључну улогу у процесуирању починилаца кривичних дела против археолошког наслеђа. Спровођење истрага и подизање оптужница не воде само кажњавању окривљених већ такође имају и значајно превентивно дејство.

Судови – Процесуирају подигнуте оптужнице.

Локалне самоуправе – Треба да буду спремне да поднесу кривичне пријаве у одређеним околностима, али можда и да објасне инвеститорима због чега се за неке археолошке локалитете није могло сазнати из планских докумената.

Археолози су само непосредни извршиоци комплексног посла заштите и чувања археолошког наслеђа, које ангажује држава. Корак који претходе раду археолога, или обезбеђују услове да могу да ураде свој посао, спроводе неке друге службе, попут локалних самоуправа, грађевинске инспекције, полиције, тужилаштва, судства. Ауторитет државе је снага која обезбеђује законске оквире, механизме кроз које се планира и остварује заштита археолошког наслеђа, или спроводе санкције када се закони крше.

АДРЕСАР

ИНСТИТУЦИЈА ЗАШТИТЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

На више места у овоме приручнику скретали смо пажњу да у одређеним ситуацијама треба контактирати с надлежним институцијама заштите културних добара.

Институције заштите културних добара деле се на две групе:

- заводи за заштиту споменика културе, који су задужени за бригу о непокретним културним добрима;
- музеји, који су задужени за бригу о покретним културним добрима.

Територијална надлежност завода и музеја одређена је на основу одговарајућих решења која је донео министар културе и која су објављена у „Службеном гласнику Републике Србије” (видети [стр. 28](#)).

Имајући у виду да су заводи за заштиту споменика културе одговорни за велике територије (више општина, па и градова), у случају да желите да пријавите оштећење археолошких локалитета, то можете учинити тако што ћете се обратити и надлежном заводу и надлежном музеју. У том случају им и скрените пажњу да сте ступили у контакт са обе институције.

У овоме адресару дати су подаци о свим активним територијално надлежним заводима за заштиту споменика културе и музејима у Републици Србији.

Списак је сачињен по азбучном редоследу места у којима се институције налазе. За сваку институцију наведени су следећи подаци:

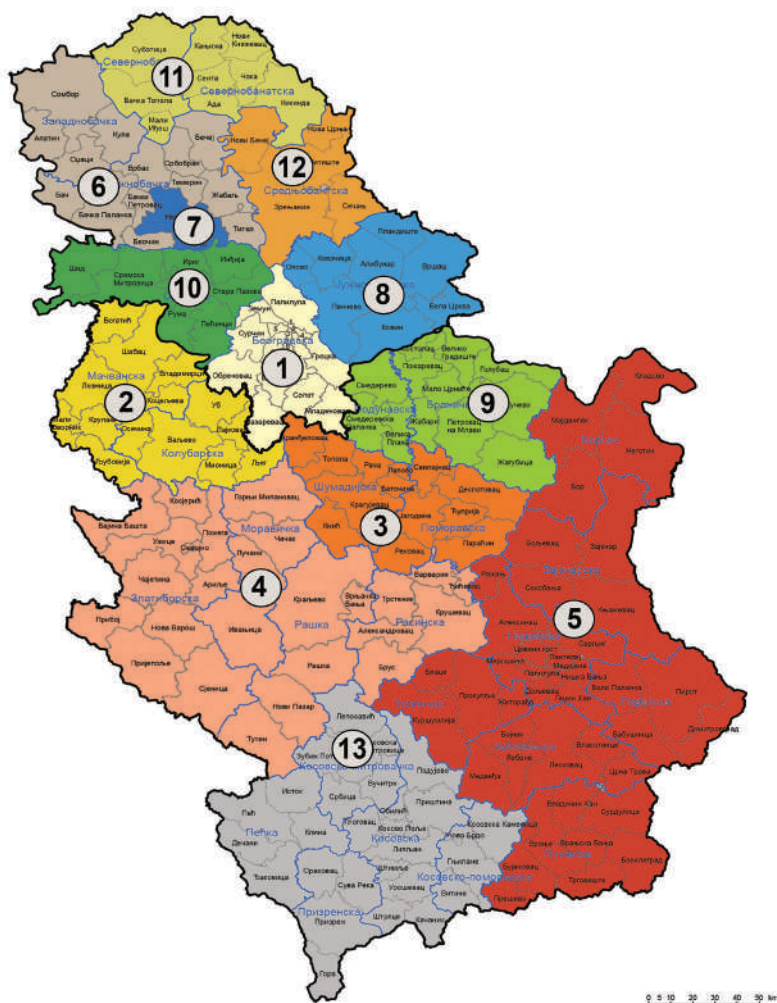
- Назив
- Територија за коју су надлежне (списак општина)
- Контакти (адреса, телефон, мејл и веб-сајт)

* Приликом позивања телефоном, тражите да контакт остварите са археолозима у институцији.

** Приликом слања имејла захтевајте да вам потврде пријем имејла, као и да вас обавесте о предузетим радњама.

*** Ако допис шаљете поштом, шаљите га као препоручену поштом са повратницом, да бисте имали доказ о пријему.

Бројеви који се налазе на приложеним мапама на којима је приказана територијална надлежност завода ([сл. 41](#)) и музеја ([сл. 42](#)) одговарају редним бројевима институција у адресару.

Сл. 41 Територијална надлежност завода за заштиту споменика културе, бројеви на карти одговарају редним бројевима у адресару (приредио: А. Црнобрња)

ЗАВОДИ ЗА ЗАШТИТУ КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Централна институција заштите неопкретних културних добара је:

Републички завод за заштиту споменика културе

ул. Радослава Грујића 11

11118 Београд

тел: 011 2454 789

e-mail: sekretarijat@heritage.gov.rs

web: www.heritage.gov.rs

Послове заштите непокретних културних добара за одређене територије обављају:

1) Завод за заштиту споменика културе града Београда

(за територију града Београда)

Калемегдан Горњи град 14, 11000 Београд

тел: 011 3287 557, 3287-420

e-mail: zavod@beogradskonasledje.rs

web: www.beogradskonasledje.rs

2) Завод за заштиту споменика културе Ваљево

(за територију општина: Богатић, Владимирци, Коцељева, Крупањ, Лозница, Љубовија, Мали Зворник, Шабац, Ваљево, Лајковац, Љиг, Мионица, Осечина и Уб)

ул. Милована Глишића 2, 14000 Ваљево

тел: 014 3519 655, 3519 656

e-mail: office@vaza.co.rs

web: www.vaza.co.rs

3) Завод за заштиту споменика културе Крагујевац

(за територију града Крагујевца и општина: Аранђеловац, Баточина, Кнић, Лапово, Рача, Топола, Деспотовац, Јагодина, Параћин, Рековац, Свилајнац и Ћуприја)

ул. Крагујевачког октобра 184, 34000 Крагујевац

тел: 034 335 410, 335 595

e-mail: zavod@kulturnonasledje.com

web: www.kulturnonasledje.com

4) Завод за заштиту споменика културе Краљево

(за територију општина: Ариље, Бајина Башта, Косјерић, Нова Варош, Пожега, Прибој, Пријепоље, Сјеница, Ужице, Чајетина, Горњи Милановац, Ивањица, Лучани, Чачак, Александровац, Брус, Варварин, Крушевац, Ражањ, Трстеник, Ћићевац, Врњачка Бања, Краљево, Нови Пазар, Рашка и Тутин)

ул. Цара Лазара 24, 36000 Краљево

тел: 036 331 866; 331 575

e-mail: office@zzskv.rs zahtevi@zzskv.rs zzskv@gmail.com

web: www.zzskv.rs

5) Завод за заштиту споменика културе Ниш

(за територију града Ниша и општина: Бољевац, Зајечар, Књажевац, Сокобања, Алексинац, Гаџин Хан, Дољевац, Мeroшина, Сврљиг, Бабушница, Бела Паланка, Димитровград, Пирот, Бојник, Власотинце, Лебане, Лесковац, Медвеђа, Црна Трава, Блаце, Житорађа, Куршумлија, Прокупље, Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Врање, Прешево, Сурдулица, Трговиште, Бор, Кладово, Мајданпек и Неготин)

ул. Добричка 2, 18000 Ниш

тел: 018 523 412

e-mail: kontakt@zsknis.rs

web: www.zsknis.rs

6) Покрајински завод за заштиту споменика културе

(за територију општина: Апатин, Кула, Озаци, Сомбор, Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Бечеј, Врбас, Жабаљ, Србобран, Сремски Карловци, Темерин и Тител)

ул. Штросмајерова 22, 21131 Петроварадин

тел: 021 431 211, 6432 576

e-mail: office@pzzzsk.rs ivana.pasic@pzzzsk.rs

web: www.pzzzsk.rs

7) Завод за заштиту споменика културе града Новог Сада

(за територију града Новог Сада)

Булевар Михајла Пупина 22, 21101 Нови сад

тел: 021 557 060, 557 061

e-mail: zskgns@sbb.rs

web: www.zskgns.rs

8) Општински завод за заштиту споменика културе Панчево

(за територију општина: Алибунар, Бела Црква, Вршац, Ковачица, Ковин, Опово, Панчево и Пландиште)

ул. Жарка Зрењанина 17, 26000 Панчево

тел: 013 351 472, 348 487

e-mail: office@zzskpacevo.org

web: www.zzskpacevo.org

9) Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево

(за територију општина: Велика Плана, Смедерево, Смедеревска Паланка, Велико Градиште, Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће, Петровац и Пожаревац)

Улица деспота Ђурђа 37, 11300 Смедерево

тел: 026 4622 309, 614 010

e-mail: office@spomenikikulture.rs d.radovanovic@spomenikikulture.org.rs

web: www.spomenikikulture.org.rs

10) Завод за заштиту споменика културе Сремска Митровица

(за територију општина: Инђија, Ириг, Пећинци, Рума, Сремска Митровица, Стара Пазова и Шид)

ул. Светог Димитрија 10, 22000 Сремска Митровица

тел: 022 621 568, 612 708

e-mail: sm.zzksm@zavodsm.rs zavodzastita.sm@gmail.com biljana.lucic@zavodsm.rs

web: www.zavodsm.rs

11) Међуопштински завод за заштиту споменика културе Суботица

(за територију општина: Бачка Топола, Мали Иђош, Суботица, Ада, Кањижа, Кикинда, Нови Кнежевац, Сента и Чока)

Трг слободе 1/3, 24000 Суботица

тел: 024 556 901

e-mail: office@heritage-su.org.rs

web: www.heritage-su.org.rs

12) Завод за заштиту споменика културе Зрењанин

(за територију града Зрењанина и општина: Нови Бечеј, Нова Црња, Сечањ и Житиште)

Трг др Зорана Ђинђића 1, 23000 Зрењанин

тел: 023 564 366 064 815 9715

e-mail: spomkultzr@gmail.com

web: www.zrenjanininheritage.com

**13) Покрајински завод за заштиту споменика културе
Приштина са измештеним седиштем у Лепосавићу**

(за територију општина: Глоговац, Качаник, Косово Поље, Липљан, Обилић, Подујево, Урошевац, Штимље, Штрпце, Зубин Поток, Косовска Митровица, Лепосавић, Србица, Витина, Ђџилане, Косовска Каменица, Ново Брдо, Дечани, Ђаковица, Исток, Клина и Пећ)

Трепчино насеље ББ (п.ф. 37)

38218 Лепосавић

тел: 028 83 105 028 84 206

pzzsk-leposavic@mts.rs pzzsk-leposavic@open.telekom.rs

zorangagic63@gmail.com

Сл. 42 Територијална надлежност музеја, бројеви на карти одговарају редним бројевима у адресару (приредио: А. Црнобрња)

МУЗЕЈИ

Централна институција заштите покретних културних добара, и институција надлежна за заштиту уметничко-историјских дела од значаја за археологију и нумизматику за територију целе Србије је:

Народни музеј Србије

Трг Републике 1а

11000 Београд

тел. 011 3306053

e-mail: operativnidir@narodnimuzej.rs v.krstic@narodnimuzej.rs

web: www.narodnimuzej.rs

Матични музеј за територију Аутономне покрајине Војводине је:

Музеј Војводине

(Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Тител, Жабаљ, Темерин, Врбас и Србобран)

ул. Дунавска 35-37, 21101 Нови Сад

тел: 021 420 566

e-mail: direktor@muzejvojvodine.org.rs

lidija.balj@muzejvojvodine.org.rs

web: www.muzejvojvodine.org.rs

На основу Закона о музејској делатности одређено је да се надлежност музеја према територији спроводи на одређеном подручју у складу са прописима који уређују подручне центре државне управе (члан 45). На основу тога је одређено да је за сваки управни округ у централној Србији територијално надлежан по један музеј, који се налази у седишту управног округа, док је Музеј у Приштини, са измештеним седиштем у Београду, надлежан за целу територију АП Косово и Метохија.

То је резултовало смањењем броја територијално надлежних музеја са 43 на 26. Музеји којима је по новом закону укинута територијална надлежност, њих 17, и даље послују на територијама својих градова и општина.

У овоме адресару биће наведени подаци територијално надлежних музеја, али и свих других јавних музеја који имају запослене археологе, те се заинтересовани грађани и њима могу обратити са питањима и предлозима у вези са проучавањем и заштитом археолошког наслеђа.

Прво ће бити наведен територијално надлежни музеј, редоследом како су наведени у решењу о њиховом утврђивању, а иза свакога од њих биће навођени остали музеји на њиховој територији који имају запослене археологе.

1) Музеј града Београда

(за територију општина: Барајево, Вождовац, Врачар, Гроцка, Звездара, Земун, Лазаревац, Младеновац, Нови Београд, Обреновац, Палилула, Раковица, Савски венац, Сопот, Стари град и Чукарица)

ул. Змај Јовина 1, 11000 Београд

тел: 011

e-mail: office@mgb.org.rs

web: www.mgb.org.rs

2) Музеј у Приштини

(са измештеним седиштем у Београду, за територију Аутономне покрајине Косово и Метохија)

Краља Милутина 13, Приштина

muzejupristini@hotmail.com

Градски музеј у Косовској Митровици

Поле Рибара 3, 38220 Косовска Митровица

тел: 028 425 365

e-mail: muzejkm@gmail.com

web: www.facebook.com/muzejkm

3) Музеј града Новог Сада

(за територију општина: Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Бечеј, Врбас, Жабаљ, Србобран, Сремски Карловци, Темерин, Тител и за град Нови Сад)

Тврђава 4, 21131 Петроварадин

тел: 021 6433 145

e-mail: muzejgradanovogsada@gmail.com

web: www.museumns.rs

Градски музеј Бечеј

ул. Главна 25, 21220 Бечеј

тел: 021 6915 765

e-mail: muzej.becej@gmail.com

web: <http://www.muzejbecej.rs>

4) Народни музеј Кикинда

(за територију општина: Ада, Кањижа, Нови Кнежевац, Сента, Чока и за град Кикинда)

Трг српских добровољаца 21, 23000 Кикинда

тел: 0230 421239

e-mail: muzejkikinda@gmail.com

web: www.muzejkikinda.org.rs

Градски музеј Сента

Главни трг 5, 24400 Сента

тел: 024 811 348

e-mail: museum@tlkk.org

web: <https://zavicajnimuzejruma.rs>

5) Народни музеј Зрењанин

(за територију општина: Житиште, Нова Црња, Нови Бечеј, Сечањ и за град Зрењанин)

ул. Суботићева 1, 23000 Зрењанин

тел: 023 561 841

e-mail: kontakt@muzejzrenjanin.org.rs museumzr@mts.rs

web: www.muzejzrenjanin.org.rs

6) Народни музеј Панчево

(за територију општина: Алибунар, Бела Црква, Ковачица, Ковин, Опово, Пландиште и за градове Вршац и Панчево)

Трг Краља Петра I бр. 1, 26000 Панчево

тел: 013 342 666

e-mail: arheologija@muzejpancevo.rs info@muzejpancevo.rs

web: www.muzejpancevo.rs

Градски музеј Вршац

Булевар Жарка Зрењанина 20, 26300 Вршац

тел: 013 838 053

e-mail: muzejvrsac@mts.rs

web: www.muzejvrsac.org.rs

7) Градски музеј Суботица

(за територију општина: Бачка Топола, Мали Иђош
и за град Суботица)

Трг синагоге 3, 24000 Суботица

тел: 024 555 128

e-mail: muzejsubotica@mts.rs

web: www.gradskimuzej.subotica.rs

Народна библиотека Бранко Радичевић -

Музејска јединица Оџаци

ул. Кнез Михаилова 41

25250 Оџаци

тел: 025 5743 179

e-mail: biljabiblioteka@gmail.com

web: https://bibliotekamuzejodzaci.org.rs/?page_id=62

8) Градски музеј Сомбор

(за територију општина: Апатин, Кула, Оџаци и за град Сомбор)

Трг Републике 4, 25101 Сомбор

тел: 025 412 728

e-mail: info@gms.rs gms@sbbs.rs

web: www.gms.rs

9) Музеј Срема

(за територију општина: Инђија, Ириг, Пећинци, Рума,
Стара Пазова, Шид и за град Сремска Митровица)

Трг Светог Стефана 15, 22000 Сремска Митровица

тел: 022 623 245, 022 621 150

e-mail: info@muzejsrema.com

web: <https://muzejsrema.com>

Завичајни музеј Рума

ул. Главна 182, 22400 Рума

тел: 022 474 888

e-mail: zavmuzejruma@gmail.com zavmuzejruma@mts.rs

web: <https://zavicajnimuzejruma.rs>

10) Музеј у Смедереву

(за територију општина: Велика Плана, Смедеревска Паланка и за град Смедерево)

ул. Омладинска 4, 11300 Смедерево

тел: 026 4622 138

e-mail: info@mus.org.rs

web: www.mus.org.rs

Народни музеј у Смедеревској Паланци

Трг хероја 5, 11420 Смедеревска Паланка

тел: 026 311 037

e-mail: info@nmssp.rs

web: www.nmssp.rs

11) Народни музеј Врање

(за територију општина: Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Прешево, Сурдулица, Трговиште и за град Врање)

ул. Пионирска 1, 17500 Врање

тел: 014 424 018

e-mail: info@muzejvranje.rs

web: www.muzejvranje.rs

12) Народни музеј Зајечар

(за територију општина: Бољевац, Књажевац, Сокобања и за град Зајечар)

ул. Драгослава Срејовића 2, 19000 Зајечар

тел: 019 422 930

e-mail: office@muzejzajecar.org sekretar@muzejzajecar.org

web: www.muzejzajecar.org

Завичајни музеј Књажевац

Карађорђева 15, 19350 Књажевац

тел: 064 894 2609, 064 894 2602

e-mail: muzejknjazevac@mts.rs

web: www.muzejknjazevac.org.rs

13) Народни музеј Шумадије Крагујевац

(за територију општина: Аранђеловац, Баточина, Кнић, Лапово, Рача, Топола и за град Крагујевац)

ул. Вука Караџића 1, 34000 Крагујевац

тел: 034 331 782

e-mail: muzejkg@gmail.com upravamuzejkg@gmail.com

web: www.muzej.org.rs

Народни музеј Аранђеловац

ул. Мишарска 19, 34300 Аранђеловац

тел: 034 712 415

e-mail: info@nmars.rs

web: www.nmar.rs

14) Народни музеј Чачак

(за територију општина: Горњи Милановац, Ивањица, Лучани и за град Чачак)

ул. Цара Душана 1, 32000 Чачак

тел: 032 322 169

e-mail: muzejcacak@gmail.com

web: www.cacakmuzej.org.rs

Музеј рудничко-таковског краја

ул. Синђелићева 7, 32300 Горњи Милановац

тел: 032 717 407

e-mail: muzejgm@gmail.com muzejgm@mts.rs

web: www.muzejgm.org

15) Музеј Крајине Неготин

(за територију општина: Неготин, Кладово, Мајданпек
и за град Бор)

ул. Вере Радосављевић 1, 19300 Неготин

тел: 019 545 072

е-mail: muzejnegotin@gmail.com

web: www.muzejkrajine.org.rs

Музеј рударства и металургије Бор

ул. Моше Пијаде 19, 19210 Бор

тел: 030 423 560

е-mail: muzejrim@mts.rs

web: <https://www.muzejrudarstvaimetalurgije.rs>

Археолошки музеј Ћердапа

ул. Краља Александра 2а, 19320 Кладово

тел: 060 8075 004

е-mail: muzejdjerdapa@narodnimuzej.rs

web: <https://www.narodnimuzej.rs/posetite-nas/arheoloski-muzej-djerdapa>

16) Народни музеј Ужице

(за територију општина: Ариље, Бајина Башта, Косјерић,
Нова Варош, Пожега, Прибој, Пријеполје, Сјеница, Чајетина
и за град Ужице)

ул. Димитрија Туцовића 18, 31000 Ужице

тел: 031 521 360

е-mail: info@nmuzice.org.rs

web: www.nmuzice.org.rs

Музеј у Пријеполју

ул. Валтерова 35, 31300 Пријеполје

тел: 033 715 185

е-mail: muzejpri@mts.rs

web: www.muzejuprijepolju.org.rs

Завичајни музеј Прибој

ул. 12. јанура бр. 21-25

тел: 033 245 2453

е-mail: muzejprijboj@gmail.com

web: <https://muzejprijboj.rs>

Завичајни музеј Нова Варош

тел: 062 8099 130

ул. Карађорђева 36

31320 Нова Варош

е-mail: muzejnovavaros@gmail.com

web: <https://nmuzice.org.rs/zavicajni-muzej-nova-varos>

17) Народни музеј Шабац

(за територију општина: Богатић, Владимирци, Коцељева, Крупањ, Љубовија, Мали Зворник и за градове Лозница и Шабац)

ул. Масарикова 13, 15000 Шабац

тел: 015 350 287

е-mail: muzejsabac13@gmail.com

web: www.muzejsabac.org

Музеј Јадра у Лозници

Саве Ковачевића 1, 15300 Лозница

тел: 015 882 718

е-mail: centarkultureloznica@gmail.com

web: www.ckvkaradzic.org.rs

18) Народни музеј Ниш

(за територију општина: Алексинац, Гаџин Хан, Дољевац, Мeroшина, Ражањ, Сврљиг и за град Ниш)

ул. Генерала Милојка Лешјанина 14, 18105 Ниш

тел: 018 248 189

е-mail: info@narodnimuzejniss.rs

web: www.narodnimuzejniss.rs

19) Народни музеј Пожаревац

(за територију општина: Велико Градиште, Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће, Петровац на Млави и за град Пожаревац)

др Воје Дулића 10, 12000 Пожаревац

тел: 012 220 794

е-mail: mail@muzejpozarevac.rs

web: www.muzejpozarevac.rs

Завичајни музеј Хомоља у Жагубици

Трг Јована Шербановића 5

12320 Жагубица

тел: 012 643 057; 066 8016 877

е-mail: muzejzagubica@gmail.com

web: <https://muzejzagubica.org>

Завичајни музеј Петровац на Млави

ул. Српски владара 163

12300 Петровац на Млави

тел: 012 334 808

е-mail: muzejpetrovacnamlavi@gmail.com

web: <https://www.muzej-petrovacnamlavi.org.rs>

20) Завичајни музеј Јагодина

(за територију општина: Деспотовац, Параћин, Рековац, Свилајнац, Ћуприја и за град Јагодина)

ул. Књегиње Милице 82, 35000 Јагодина

тел: 035 8231 328

е-mail: jagmus@mts.rs

web: <https://jagodina.museum/>

Завичајни музеј Параћин

ул. Томе Живановића 17, 35250 Параћин

тел: 035 562 035

е-mail: zavicajnimuzejpn@gmail.com

web: www.muzejparacin.rs

Музеј "Horeum Margi"- Равно Ћуприја

ул. Јована Курсуле 2

35230 Ћуприја

тел: 035 887 1270

е-mail: horeumargi@mts.rs

web: <https://www.muzejcuprija.rs>

21) Народни музеј Краљево

(за територију општина: Врњачка Бања, Рашка, Тутин
и за градове Краљево и Нови Пазар)
Трг Светог Саве 2, 36000 Краљево
тел: 036 315350
е-mail: office@nmkv.rs
web: www.nmkv.rs

Музеј "Рас" Нови Пазар

ул. Стефана Немање 20
36300 Нови Пазар
тел: 020 331 681
е-mail: muzejras@gmail.com
web: www.muzejnp.rs

22) Народни музеј Крушевац

(за територију општина: Александровац, Брус, Варварин,
Трстеник, Ћићевац и за град Крушевац)
Трг деспота Стефана 15
37000 Крушевац
тел: 037 418 541
е-mail: nmuzejks@gmail.com info.nmks@gmail.com
web: www.nmks.rs

Завичајни музеј Жупе

ул. 29. Новембар бр. 95, 37230 Александровац
тел: 037 3552 326
е-mail: muzejzupe@gmail.com
web: <https://muzejzupe.org.rs/>

Музејска збирка Трстеник

Народни универзитет Трстеник

ул. Кнегиње Милице 16, 37240 Трстеник
тел. 037 203 488
е-mail: narodnits.muzej@gmail.com
web: <https://www.facebook.com/muzejtrstenik>

23) Народни музеј Ваљево

(за територију општина: Лајковац, Љиг, Мионица, Осечина, Уб
и за град Ваљево)

Трг Војводе Мишића 3, 14000 Ваљево

тел: 014 221 041

е-mail: narodnimuzejvaljevo@gmail.com

web: www.museum.org.rs

24) Народни музеј Топлице

(за територију општина: Блаце, Житорађа, Куршумлија
и за град Прокупље)

ул. Ратка Павловића 31, 18400 Прокупље

тел: 027 324 123

е-mail: muzejtoplice@gmail.com

web: www.muzejtoplice.org.rs

25) Музеј Понишавља Пирот

(за територију општина: Бабушница, Бела Паланка, Димитровград
и за град Пирот)

ул. Николе Пашића 49, 18300 Пирот

тел: 010 313 850, 010 210 0850

е-mail: muzejpirot@gmail.com

web: www.muzejpirot.com

26) Народни музеј Лесковац

(за територију општина: Бојник, Власотинце, Лебане, Медвеђа,
Црна Трава и за град Лесковац)

Стојана Љубића 2, 16000 Лесковац

тел: 016 212 975

е-mail: nmleskovac@muzejleskovac.rs

web: www.muzejleskovac.rs

Културни центар – Завичајни музеј Власотинце

ул. АВНОЈ-а 1, 16210 Власотинце

тел: 016 875 053

е-mail: kcentarvl@mts.rs

web: www.kcvlasotince.rs

ПРЕПОРУЧЕНА ЛИТЕРАТУРА

Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage, ICOMOS, 1990. (Повеља о заштити и управљању археолошким наслеђем)

<http://wp.icaohm.icomos.org/wp-content/uploads/2017/01/1990-Lausanne-Charter-for-Protection-and-Management-of-Archaeological-Heritage.pdf>

Јелена Вилус, Међународноправна заштита археолошког наслеђа, *Зборник друге и треће конференције о интегралној заштити*, Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, Бања Лука 2009, 229-244.

<http://www.nasljedje.org/docs/pdf/Zbornik%20druge%20i%20trece%20konferencije-25.pdf>

Мирослав Матић, Правни аспекти заштите археолошког наслеђа, *Наслеђе* 6, Београд 2012, 283-288.

<http://beogradskonasljedje.rs/wp-content/uploads/2012/06/16-miroslav-matic.pdf>

Доступност археолошког наслеђа (више радова), *Гласник Друштва конзерватора Србије* 38, Београд 2014, 149-219.

Бојана Племић, Образовање као неопходан услов превенције очувања археолошке баштине у Србији, *Гласник Српског археолошког друштва* 30, Београд 2014, 353-361.

https://www.academia.edu/23316993/Obrazovanje_kao_neophodan_uslov_prevenicije_i_ocuvanja_arheološke_baštine_u_Srbiji

Дејан М. Радовановић, Археолошко наслеђе Подунавског и Браничевског округа као парадигма стања заштите културног наслеђа, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 39, Београд 2015, 309-315.

Марија Алексић Чеврљаковић, Археолошка културна баштина 1990-2014 – пракса и изазови, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 39, Београд 2015, 316-324..

Сесија "Уништавање археолошке баштине" (више радова), *Гласник Српског археолошког друштва* 31, Београд 2015, 259-371.

https://www.academia.edu/24393237/Glasnik_Srpskog_arheoloskog_društva_30

Адам Н. Црнобрња, Археолошко наслеђе у Србији данас – брига државе или посао ентузијаста, *Модерна конзервација* 5, Београд 2017, 77-96.

https://www.academia.edu/35690553/Arheolosko_nasledje_u_Srbiji_danas_briga_drzave_ili_posao_entuzijasta_in_Serbian_summary_in_English

Бојана Племић, Европски пројекти културе и њихова улога у туристичкој промоцији домаће археолошке баштине, *Туристичко пословање* 19, Београд 2017, 5-13.

https://www.academia.edu/ЕВРОПСКИ_ПРОЈЕКТИ_КУЛТУРЕ_И_ЊИХОВА_УЛОГА_У_ТУРИСТИЧКОЈ_ПРОМОЦИЈИ_ДОМАЋЕ_АРХЕОЛОШКЕ_БАШТИНЕ [EUROPEAN_CULTURAL_PROJECTS_AND_THEIR_ROLE_IN_PROMOTION_OF_SERBIAN_ARCHAEOLOGICAL_HERITAGE_AS_TOURIST_ATTRACTIONS](https://www.academia.edu/EUROPEAN_CULTURAL_PROJECTS_AND_THEIR_ROLE_IN_PROMOTION_OF_SERBIAN_ARCHAEOLOGICAL_HERITAGE_AS_TOURIST_ATTRACTIONS)

Александар Алексић, Измене и допуне закона о планирању и изградњи и заштита археолошких локалитета – коментар, *Гласник Српског археолошког друштва* 35, Београд 2019, 337-345.

https://www.academia.edu/41791768/Glasnik_Srpskog_arheoloskog_društva_35

Адам Н. Црнобрња, Подизање свести о значају археолошког наслеђа, *Модерна конзервација* 7, Београд 2019, 19-31.

https://www.academia.edu/44198872/Podizanje_svesti_o_znacaju_arheoloskog_nasleda [Raising_Awareness_of_the_Importance_of_Archaeological_Heritage_in_Serbian_summary_in_English](https://www.academia.edu/Raising_Awareness_of_the_Importance_of_Archaeological_Heritage_in_Serbian_summary_in_English)

Адам Н. Црнобрња, Археолошка баштина као подстанар споменика културе – пример Смедеревске тврђаве, *Платформа угрожена баштина*, Архив Војводине (online)

<https://platformaugrozenabastina.arhivvojvodine.org.rs/arheoloska-bastina-smederevska-tvrđava/>

Адам Н. Црнобрња, Пљачкаши гробова – убице сећања, *Платформа угрожена баштина*, Архив Војводине (online)

<https://platformaugrozenabastina.arhivvojvodine.org.rs/pljackasi-grobova-ubice-secanja/>

Марија Д. Марић, Војкан Р. Милутиновић, Средњовековна Плана – изазови заштите археолошког наслеђа, *Ниш и Византија* 20, Ниш 2022, 241-252.

https://www.academia.edu/86495199/Srednjovekovna_Plana_lzazovi_zastite_arheoloskog_nasleda

Адам Н. Црнобрња, Бојана Б. Племић, О проблему "извоза" оловних плочица култаподунавских коњаника, *Гласник Српског археолошког друштва* 38, Београд 2022, 367-385.

https://www.academia.edu/92485278/O_problemu_izvoza_olovnih_pločica_kulta_podunavskih_konjanika Illicit trafficking of the Danubian horsemen cult lead plaques

Дијана Херман (уредник), *Траме приручник за наставнике и стручњаке у области културног наслеђа*, Удружење стручњака у области културног наслеђа КОМЕ, Будимпешта 2022.

https://www.academia.edu/95782276/FINAL_SR_TRAME_MANUAL_FOR_TEACHERS_AND_HERITAGE_EDUCATORS_e_book_Copy_compressed

Бојана Племић, Интердисциплинарни приступ у процесу валоризације археолошке баштине, *Меморијал Драгослава Срејовића, Зборник радова 5 – Зборник радова Драгослав Срејовић и интердисциплинарност*, Крагујевац 2023.

https://www.academia.edu/123802030/Interdisciplinarni_pristup_u_procesu_valorizacije_arheoloske_bashtine

Александар Алексић (уредник), *Превентивна археологија и заштита археолошког наслеђа*, Српско археолошко друштво и Завод за заштиту споменика културе Ниш, Ниш 2023.

https://www.academia.edu/119360269/Preventive_archaeology_and_the_protection_of_the_archaeological_heritage_bilingual_CIP_-_Katalogizacija_u_publicaciji

[Народна библиотека Србије, Београд](#)

902/904(497.11)

351.853(497.11)

ЦРНОБРЊА, Адам Н., 1972-

Како сачувати археолошко наслеђе : приручник за локалне самоуправе, планере, доносиоце одлука и друге заинтересоване / Адам Н. Црнобрња ; [фотографије Адам Н. Црнобрња ... [и др.]]. - 3. допуњено изд. - Београд : Српско археолошко друштво, 2025 ([Београд] : BiroGraf). - 127 стр. : илустр. ; 21 cm

Тираж 1.000. - Препоручена литература: стр. 125-127.

ISBN 978-86-80094-29-8

а) Археолошка истраживања - Србија б) Културна добра - Заштита - Србија

COBISS.SR-ID 182651657

www.arheologija.rs

